

ХАЙРИДДИН СҮЛТАНОВ, МҮРТАЗА ҚАРШЫБАЕВ

ОТАН СЕЗІМІ

ЖАЛПЫ ОРТА БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕРДІҢ
5-СЫНЫБЫНА АРНАЛҒАН ОҚУ ҚОЛДАНБАСЫ

*Ұлттық идея және идеология ғылыми-практикалық
орталығы баспаға ұсынған*

Толықтырылып, қайта өңделген 4-басылуы

УЎК 37.05.6 = 512.122
ББК 74.200.50
С 85

Бұл қолданба жалпы орта білім беретін мектептердің 5-сыныбына арналған. Онда Отанға және отаншылдыққа байланысты білімдер мен ұғымдар Президент Ислам Каримовтың «Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch» және «O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida» кітаптары негізінде байытылып, заманалық талаптар тұрғысынан баяндалған.

УЎК 37.05.6 = 512.122
ББК 74.200.50

Ж а у а п т ы р е д а к т о р :

философия ғылымдарының кандидаты Абдурахим Еркаев

Сұлтанов Хайридин.

С85

Отан сезімі: жалпы орта білім беретін мектептердің 5-сыныбына арналған оқу құралы / Х. Сұлтанов, М. Қаршыбаев; ӨзР Халыққа білім беру министрлігі. — Толықтырылып, қайта өңделген 4-басылуы — Т.: «Маънавият», 2015. — 112 б.

І. Қаршыбаев Мұртаза.

ISBN 978-9943-04-133-2

Ш А Р Т Т Ы Б Е Л Г І Л Е Р :

— кілт сөздер

— мұқият оқы

— біліп ал

— шығармашылық
тұрғыдан ойла

— есте сақта

— сұрақтарға жауап тап

**Республикалық мақсатты кітап қорының қаржылары
есебінен басылды.**

ISBN 978-9943-04-133-2

© Х. Сұлтанов, М. Қаршыбаев, 2015
© «Маънавият», 2015

КИРИСПЕ

Қадірлі оқушы, қазіргі күндерде елімізде Тәуелсіздік мерекесіне арналған бұқаралық шаралар, сейілдер мен ойын-сауықтар өтіп жатыр. Туған еліміз, оның тәуелсіздігі жөнінде тамаша сөздер, өлең-жырлар мен әндер тындап, егемендіктің қаншалықты ұлы да қастерлі байлық екенін баршамыз да шын жүректен сезініп отырмыз. Мінеки, нақ осындай сәттерде көкейімізде «Мынадай азат та абат Отанның лайықты перзенті болу үшін қандай қасиеттер қажет?», «Отан сезімі, Отанға деген сүйіспеншілік неден көрінеді?» деген сұрақтар туылатыны заңды, әрине. Бұндай сұрақтарға жауап табу кезінде сендерге «Отан сезімі» оқулығы бірден-бір көмекші әрі кеңесші бола алады деп ойлаймыз.

Адамның дені сау, жан-жақты кемел азамат болып өсуінде Отан сезімі аса маңызды рөл атқарады.

Халқымыз бен Отанымыз сендердің дендерің сау әрі кемелденген азамат болып өсулеріңді қалайды. Осыған орай еліміздің қалалары мен ауыл-қыстақтарында заманалық үлгілер бойынша мектептер, академиялық лицейлер мен кәсіптік-техникалық колледждер, жоғары оқу орындары, медицина, мәдениет, спорт және өнер ордалары, жаңа тұрғын үйлер салынып жатыр.

«Жастар тәрбиесі, кемел ұрпақ дегенде, біз Өзбекстанның ұлы да жарқын болашағын ескереміз»¹.

Жүрегінде Отан сезімі жоқ адам шынайы адам бола алмайды, ол өзін өте-мөте дәрменсіз, ғаріп жандай сезінеді.

¹ **Ислам Каримов.** Vatan va xalq mangu qoladi. —Т.: Ә.Науаи атындағы Өзбекстан Ұлттық кітапханасы, 2010 жыл, 131-бет.

Суреттерге назар аударыңдар! Оларда бейнеленген ұшақтардың екеуі де әсем. Дегенмен біздің еліміздің жалауы түстес ұшақ айрықша ерекшеленіп көрінеді. Ол бейне шоқтай алауланып тұрғандай болып сезіледі. Бұның себебі неде деп ойлайсың?

Сендер бүгін оқып-үйренуге кірісетін пәннің негізгі мақсаты халқымызға, елімізге адал, жанқияр жастарды тәрбиелеу болып табылады.

«Отан сезімі» пәнінің негізін қалаған адам — Өзбекстан Республикасының Президенті Ислам Каримов. Бұл пән Елбасымыздың 2001 жылы 18 қаңтарда қол қойған «Ұлттық идея: негізгі ұғымдар мен қағидаттар» пәні бойынша оқу бағдарламаларын жасау және республиканың білім беру жүйесіне енгізу туралы» Өкімі негізінде оқытылып келеді.

Өмірдегі барлық білімдер Отаннан, оны зерттеп-үйренуден басталады. Адам баласы туылған соң ең алдымен Отанының ауасымен тыныс алады, сол Отанның рәмізі болып саналатын ананың мейірімінен, оның ақ сүтінен нәр алады.

Назар аударсандар, ана тіліміздегі көптеген сөздер мен тіркестер бір мағынаны, ары барса бірнеше мағынаны білдіреді. Ал «Отан» сөзі бүкіл өміріміздің мәні мен мазмұнын өз бойына жинақтап алған. Сондықтан да Отанды зерттеу мен үйрену еш-

қашан таусылмайтын, өмір бойы жалғаса беретін үдеріс болып табылады.

Осы тұрғыдан алғанда, «Отан сезімі» пәні Отан жөніндегі барлық білімдерді қамти алмайды. Оның негізгі міндеті — әлемдегі ең ұлы да қастерлі ұғым болып саналатын Отан сезімін өткен тарихымыздан, бүгінгі өмірімізден алынған мысалдар негізінде сендердің бойларыңа дарытып, қандарыңа сіңіру.

Мынаны ұмытпандар, бұл міндеттің үдесінен шығу көп орайда сендерге, сендердің ұқыптылықтарыңа байланысты. Біз сендердің әрбір тақырыпты мұқият игеріп, мектепте басқа пәндерден алып жатқан білімдеріңді нығайтып отыруларыңды қалаймыз.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Сен қайсы пәндерге қызығасың?
2. Мына суреттер мен сен оқыған мәтін арасында байланыс бар ма?

1

2

3

4

3. Сенің мектебінде жақсы оқу үшін қандай жағдайлар жасалған? Сен оларды қалай пайдаланасың?
4. Сен келешекте кім болмақсың?
5. Сенің дені сау, кемел азамат болып өсуіңе ең алдымен кім қамқорлық жасайды? Бұл үшін не істеу керек деп ойлайсың?

ОТАН – БІРЕУ ӘРІ ҚАСИЕТТІ

Қадірлі оқушы, біз Отан сөзін жиі естиміз, Отанымызды шын жүректен сүйеміз де. Әйтсе де оны бейнелеуге, егжей-тегжейлі баяндап беруге қиналамыз.

Отан — аса ұлы да қастерлі ұғым.

Біз туған елімізді ұлы махаббатпен сүйген, бүкіл өмірін оның тәуелсіздігі мен жарқын болашағы жолында сарп еткен тұлғалардың Отан туралы пікірлерін оқысақ көп нәрсені біліп аламыз.

Елбасымыз Ислам Каримовтың Отанымыз жөнінде терең толғаныспен тебірене айтқан мына бір ойларына назар аударындар: **«Әрине, әлем — байтақ, дүниеде мемлекеттер көп. Десек те, бұл әлемде еш қайталанбас бір ел бар, ол біздің туған жеріміз — Өзбекстан. Осынау әсем өлке, қасиетті топырақ тек бізге ғана арналған»¹.**

Ұлы ағартушы бабамыз Абдулла Авлони Отан жөнінде былай деген: **«Әрбір адамның туылып-өскен қаласы мен мемлекеті сол адамның отаны деп аталады. Әрбір адам туылған, өскен жерін жанынан артық сүйеді. Тіпті бұндай отан сезімі жануарларда да бар. Егер бірер жануар өз отанынан — туған топырағынан айырылса, өз жеріндегідей рақат-ләззат таба алмайды, тұрмыс-тіршілігі нашарлап, әр кез жүрегінің бір түкпірінде отанына деген махаббатын сақтайды».**

Ата-бабаларымыз өз сезімдері мен сүйіспеншіліктерін қара сөзбен де, өлең-жырмен де толғап, кейінгі ұрпақтарға жеткізуге тырысқан. Көрнекті ақын, көркемсөз шебері Тұманбай Молдағалиев Отан сезімін былайша сипаттайды:

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Маънавият» баспасы, 2013 жыл, 90-бет.

Ойлайтын ылғи қамыңды, әкең де — сенің Отаның,
Аяма шыбын жаныңды, аспанға көтер атағын.
Ақ сүтін берген аямай, анаң да — туған Отаның,
Қызметіне жара да, кірлете көрме атағын».

Қадірлі оқушы, осынау үш пікірдегі бір-біріне өте жақын мағыналарды бөліп көрсете аласың ба? Мәселен, «Десек те, бұл әлемде еш қайталанбас бір ел бар, ол біздің туған жеріміз — Өзбекстан» (бірінші пікір). «Әрбір адам туылған, өскен жерін жанынан да артық сүйеді» (екінші пікір). «Ақ сүтін берген аямай, анаң да — туған Отаның, Қызметіне жара да, кірлете көрме атағын» (үшінші пікір).

Аталмыш тіркестердің барлығында да Отанның біреу екендігі, ол үшін жанды да пида ету керектігі айтылып отыр. Тағы осындай мағыналық жағынан ұқсас сөз тіркестерін табуға әрекет жасандар.

Отан деген сөздің мағынасы қазір өте тереңдеген. Бүгінде отан дегенде тек туған жерді ғана емес, ең алдымен өзіміз өмір сүріп жатқан, өзіміз азаматы болып отырған мемлекетті түсінеміз. Ал әрбір адам туылып-өскен үй, махалла, ауыл немесе қала үлкен Отанның ішіндегі кіші отан болып табылады.

«Махалла» — ежелден келе жатқан сөз, ол адамдар қауымдасып өмір сүретін мекен деген мағынаны білдіреді. Тарихта қолөнершілер махалласы, құмырашылар махалласы, наубайлар махалласы секілді махаллалар болған.

Махалла жақсылы-жаманды күндерде бір-біріне көмек беріп, өмірлік ділгірліктерді ұжымдаса отырып шешу қажеттігінен туған.

Көпшілік болып, ерікті түрде, бейтарап атқарылатын игі жұмыстар «асар» деп аталған.

Асарлар бүгінгі таңда қайта өріс алып келеді, жыл сайын Наурыз және Тәуелсіздік мейрамдары қарсаңында махаллалар-

да, ауыл-қыстақтар мен қалаларда, тіпті мемлекет көлемінде жалпыхалықтық асарлар өткізу үрдіске айналды.

Тәуелсіздіктен бұрын махалла институтының қызметіне шек қойылған еді. Егемендік жылдарында махаллаға көңіл бөлу айтарлықтай күшейді. Оған азаматтардың өзін-өзі басқару органы статусы беріліп, құқықтары мен өкілеттіктері заң жолымен нығайтылды.

2003 жыл елімізде «Абат махалла жылы» деп жарияланды.

«Қыстақ» — өзбек тілінен аударғанда «қыстап шығатын орын» деген мағынаны білдіреді.

Ерте замандарда ата-бабаларымыз көктем келісімен-ақ егін егу, бау-бақшаға қарау мақсатымен егіс алқаптарына шығып кететін болған. Ал таулы және шөлді аймақтардың тұрғындары қолдарындағы малдарын бағу үшін қыр-адырлар мен тау қойнауларына жол алған. Күз келіп, өнім жиын-теріні біткен соң, адамдар қыстауға қайтып келген. Қысты қауымдасып үйлерде өткізген. Бұндай жағдай қазір де байқалады. Дикандар, шопандар мен бақташылар жаз маусымы келісімен-ақ егістік басына, шалғайдағы жайлауларға аттанады.

«Отан-ана деген ұлы да қастерлі ұғым адамзат үшін қыстақ мысалынан басталады»¹.

Тарихқа назар аударатын болсақ, әлемдегі ең ірі мемлекеттер де әуел баста шағын ғана қыстақ болғанын, жылдар, ғасырлар жылжып өткен сайын олар гүлденіп, қанатын кеңге жайып, үлкен қалаларға, кейде тіпті құдіретті державаларға айналғанын көреміз. Ертедегі Еуропа құрлығында ірі империяның негізін қалаған Рим қаласының тағдыры осыған мысал бола алады.

¹ **Ислам Каримов.** Vatanimizning bosqichma-bosqich va barqaror rivojlalishini ta'minlash — bizning oliy maqsadimiz. Шығармалар, 17-том. —Т.: «Ўзбекистон» баспа-полиграфия шығармашылық үйі, 2009 жыл, 61-бет.

Бүгінгі таңда халық тұтынатын азық-түлік өнімдерінің негізгі бөлігі ауылдар мен қыстақтарда өндіріледі. Өзбекстан табиғатының ең әсем көріністерін — ақ басты тауларды, жап-жасыл қырлар мен төбелерді, ол шеті мен бұл шетіне көз жетпейтін ұшы-қиырсыз далаларды, зәмзәм сулы бұлақтар мен сай өзендерін, алуан түрлі жануарлар әлемін тек қыстақтарға барғанда ғана көре аласыз. Әсіресе қарапайым да кішіпейіл, еңбекқор адамдар, сан ғасырлар бойы сақталып келе жатқан ұлттық салт-дәстүрлер мен әдет-ғұрыптар ауыл-қыстақтарға өзгеше түр мен сипат береді.

2009 жыл елімізде «Ауылды дамыту және көріктендіру жылы» деп жарияланды.

«Шаһар» сөзі көрікті орын, мемлекет, өлке, халық тығыз қоныстанған мекен деген мағыналарды білдіреді.

Тарихқа жүгінсек, ерте замандарда еліміздің аумағында алғашқы бекіністер мен қамалдар пайда болған. Өзара бірігудің, қауымдасудың нәтижесінде олар алғашқы ірі мемлекеттерге айналған. Жалғыз қаладан тұратын қала-мемлекеттер де бар.

Бұхара. Арк

Хиуа. Ишанқала

Мысалы, Еуропадағы Ватикан қала-мемлекеті бұған жарқын айғақ бола алады. Бірақ мемлекеттердің басым көпшілігі ірі аумақтарды, қалалар мен елді мекендерді қамтиды.

«Қала» яки «шаһар» сөзі өзбек тіліндегі «кент», «қорған», араб тіліндегі «бекініс», «мәдине» сөздерімен мағыналас болып келеді.

Біздің елімізде ежелгі және заманалық қалалар көп. Олар біздің абырой-мақтанышымыз болып табылады. Олардың бейнесінен біз Отанымыздың ұлы тарихын, баға жетпес материалдық және рухани мұраларын, бүгінгі даму дәрежесін, халқымыздың жасампаздық әлеуетін көреміз.

Кез келген мемлекеттегі жаңарулар мен оң өзгерістер, қарыштап алға басу белгілері оның ірі қалаларынан, ең алдымен астанасынан басталады.

Ташкент қаласы 2007 жылы «Ислам мәдениетінің астанасы» деп жарияланды. Ал 2009 жылы Ташкенттің 2200 жылдық тарихи датасы мерекеленді.

Елімізде Бұхара, Хиуа, Терміз, Шахрисабз, Қаршы, Самарканд, Ташкент, Марғылан сынды тарихи қалалар бар. Бүгінгі таңда

олардың бет-бейнесі өзгеріп, әсем қалаларға айналып келеді. Сондықтан да біз оларды «Ежелгі әрі мәңгі жас қалалар» деп сипаттаймыз.

«Ел», «өлке», «аймақ», «мемлекет», «республика» сөздері «Отан» сөзіне мағыналас сөздер болып саналады.

Отанда өмір сүру — ең үлкен бақыт. Отаннан айырылу, одан безіну — орны толмас трагедия.

Біз өте бақытты жандармыз, өйткені әлемде теңдесі жоқ ғажап өлке — Өзбекстанда өсіп, кемелденіп келеміз. Еліміздің байлықтары — біздің байлығымыз, оның жетістіктері — біздің жетістігіміз. Бірегей Отанның лайықты перзенттері болу — әрқайсысымыздың қастерлі борышымыз.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Ауылың немесе махаллаң қалай аталады? Оның мағынасын білесің бе?
2. Егер сен суретші болсаң, Отаныңның суретін қалай салар едің?
3. Отан туралы бір шумақ өлең оқып бер.
4. Қарлығаштар жыл сайын көктемде өзі ұя салған үйді қалайша адаспай тауып келеді?
5. Мына суреттерге қарай отырып, адамдар мен жануарлардың бойындағы отан сезімі жөнінде әңгімеле.

1

2

3

4

6. Еліміздің қайсы қалаларын білесің?

ТӘУЕЛСІЗДІК АЛАҢЫ

Қадірлі оқушы, әлемдегі әрбір мемлекеттің халқы үшін мақтаныш пен абырой рәмізіне айналған қасиетті де қастерлі орындар болады. Біз үшін Тәуелсіздік алаңы — осындай тәбәрік орын болып саналады. Ол астанамыз Ташкент қаласының қақ ортасына орын тепкен.

Тәуелсіздік алаңы 1991 жылы 5 қыркүйекте Президент Ислам Каримовтың жарлығына сәйкес құрылған.

Қане, айта қойшы, Тәуелсіздік алаңы еліміз егемендікке ие болғаннан неше күн кейін құрылды?

Бұл киелі алаң көптеген тарихи оқиғалардың куәсі болған. Өзбекстан Республикасы Олий Мажлисінің Сенаты, Министрлер Кабинеті, Президент аппараты тәріздес ең жоғары мемлекеттік мекемелер осы алаңның айналасына орналасқан.

Ташкент метросының «Тәуелсіздік алаңы» стансасынан батысқа қарай жүрсек, назарымызға ең алдымен қардай аппақ бағаналары мен маңдайшалары күн нұрына малынған Ізгілік аркасы ілігеді.

Тәуелсіздік алаңы

Арка сөзі шатыры жарты доға пішініндегі қақпа немесе сондай көріністегі сәулетті ғимарат деген мағынаны білдіреді.

Арка негізінде ірі тарихи оқиғалардың, жетістікке толы жорықтардың және айтулы жеңістердің құрметіне орнатылады. Францияның астанасы Париж қаласында Наполеон заманында құрылған Жеңіс қақпасы — Триумфальдық арканың аты бүгінде бүкіл әлемге әйгілі.

Ізгілік аркасы — Отанымыздың тәуелсіздігі, халқымыздың ізгі ниетті талпыныс-ұмтылыстары құрметіне орнатылған құнды ескерткіш.

Арканың үстіндегі Жер шарын қоршай көк жүзіне самғауға дайындалған тырналар бейнеленген. Олар — күннен-күнге күшке толып, қарыштай дамып бара жатқан күн шуақты Өзбекстанның рәмізі. Ал сыңар аяқтап тұрған ләйлектер бейбітшілік пен тыныштықтың, еліміздегі құт пен берекенің рәмізі болып табылады.

Тәуелсіздік алаңының төр жағынан Тәуелсіздік және ізгілік монументі бой көтерген. Бұл ескерткіш екі бөліктен — Өзбекстан аумағы түсірілген Жер шарынан және перзентіне жан шуағын төгіп тұрған Бақытты ана ескерткішінен тұрады. Жер шары монументі 1992 жылы орнатылған. Ондағы Өзбекстан аумағының бейнесі еліміздің тәуелсіз мемлекет ретінде әлемдік ортадан лайықты орын иелегендігін, ал егемендігіміздің мәңгілік екендігін білдіреді.

Отанымыздың рәмізі болып саналатын Бақытты ана ескерткіші 2005 жылы орнатылды. Ана өз перзентіне үлкен үміт, терең сеніммен көз тігіп, оның тәуелсіз елдің лайықты перзенті болуын тілеп тұр.

Елбасымыздың 2006 жылғы 3 қаңтардағы қаулысына орай Тәуелсіздік алаңындағы қастерлі ескерткішке Тәуелсіздік және ізгілік монументі деген ат берілді.

Ізгілік аркасы мен Тәуелсіздік және ізгілік монументін біртұтас іргетас жалғастырады. Яғни қос ескерткіш те халқымыздың игі мақсат-мүдделерін бейнелеп тұр.

Ел-жұртымыз мындаған жылдар бойы ізгі арман-үміттермен өмір сүріп келген. Осыдан шамамен үш мың жылдай бұрын дүниеге келген «Авесто» кітабында ізгі пікір, ізгі сөз бен ізгі ниет адам өмірінің негізгі қағидасы болуы керек деген идея бейнеленген. Бұл да ата-бабаларымыздың сонау ерте замандардан-ақ жақсылықты өмір мағынасы деп түсінгендігін дәлелдейді.

Халқымыздың асқақ мақсаттарын бейнелейтіндігі себепті біз Тәуелсіздік алаңын Отанымыздың басты алаңы деп атаймыз. Оның қайталанбас сипатына қарап, бүкіл еліміздің, халқымыздың жандүниесін, жүрегінің соғуын көргендей боламыз.

Ұмытпандар, Тәуелсіздік алаңында құрылған сәулетті монументтер мен ескерткіштердің, жасыл желекке малынған сквер

Тәуелсіздік және ізгілік монументі

мен кешендердің, көк майсалы алаң-қайлар мен ғажайып субұрқақтардың негізгі авторы әрі бастамашысы Елбасымыз Ислам Каримов болып табылады.

Тәуелсіздіктен бұрын бұл жер шөп те шықпайтын, темір-бетон төселген сиықсыз әрі берекесіз орынға айналған еді. Бүгінгі таңда еліміздің алыс-жақын қалалары мен ауыл-қыстақтарынан жерлестеріміз, әлемнің сан түкпірінен шетелдік туристер келіп, Ташкенттің, сүйікті Өзбекстанымыздың шырайлы кескін-келбетін сүйсіне тамашалап, оны жаңадан ашқандай болады.

Жыл сайын Тәуелсіздік мерекесі қарсаңында Елбасымыз Тәуелсіздік және

ізгілік монументінің босағасына гүл қояды. Елімізге келген шетелдік қонақтар, құзырлы халықаралық ұйымдардың басшылары, жұртшылық өкілдері де біздің Отанымызға, халқымызға білдірілген ұлы құрметтің бейнесі ретінде осы монументке гүл қойып, алаңды тамашалап, оның әсемдігінен, сұлулығынан ләззат алады.

Тәуелсіздік алаңының шығыс жағында Сайыпқыран Әмір Темір бабамыздың ескерткіші және оның атымен аталатын саябақ, «Өзбекстан» форумдар сарайы, Темурилер тарихы мемлекеттік мұражайы, Симпозиумдар сарайы, Әлішер Науаи атындағы Өзбекстан ұлттық кітапханасы, Жастар шығармашылық сарайы, Бейнелеу өнері галереясы, Бизнес орталығы сынды бір-бірінен әдемі ғимараттар мен кешендер орын тепкен.

Солтүстік жақта Еске алу алаңы, Азалы ана ескерткіші, «Түркістан» сарайы секілді сәулетті құрылыстар бой көтерген.

Ал оңтүстік жақта Сенат үйі мен алаңы, Министрлер Кабинеті, Президент аппараты ғимараттары, жасыл желекке бөленген саябақ көздің жауын алып тұр.

Батыс жақтан зәмзәм сулы Анхор каналы мен оның жағалауына орналасқан қалың ағашты шағын орман, жаңаша түр мен сипат берілген «Пахтакор» стадионы, ол жерде алу-

Азалы ана ескерткіші

Бейнелеу өнері галереясы

Жастар шығармашылық сарайы

ан түрлі спорт ойындарымен айналысып жатқан жастар мен мұндалайды.

Тоқ етерін айтқанда, Тәуелсіздік алаңына барғанымызда, халқымыздың жанқиярлық еңбегі арқасында жүргізіліп жатқан ауқымды жұмыстарды, тендесі жоқ өзгерістердің жарқын бейнесін көргендей боламыз, жандүниеміз қуанышқа бөленіп, жүрегімізді мақтаныш сезімі кернейді.

Тәуелсіздік бізге сан ғасырлық тарихы бар игі жұмыстарымызды, құндылықтарымыз бен дәстүрлерімізді одан ары жалғастыру, ешкімнен кем болмастан жарқын да ауқатты өмір сүру мүмкіндігін берді. Біз Тәуелсіздік алаңында достарымызбен, жанұямыздың мүшелерімен бірге серуендегенімізде, жоғарыда айтылған сөздердің ақиқаттығына тағы да көз жеткіземіз.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Бұдан бұрын Тәуелсіздік алаңы жөнінде нелерді білетін едің?
2. Суретке қарай отырып, Ізгілік аркасының неше бағаны бар екенін айта аласың ба?

3. Суретке қарай отырып, Бақытты ана мен Азалы ананың бет әлпетінің көрінісін сипаттандар.

1

2

4. Тәуелсіздік туралы өлең немесе ән айта аласың ба?

ОТАНДЫ ҰҒЫНУ

Қадірлі оқушы, Отанды ұғыну үшін оны шын жүректен сүю, туған жердің тарихы, оның бүгінгі дамуы, адамдары, табиғаты жөнінде көп нәрселерді білу қажет.

Отанның нақты бір аумақпен байланысты екенін мойындамайтын, «Біз үшін бүкіл жер жүзі — отан» деген ұғыммен өмір сүретін адамдар ғылыми тұрғыдан космополиттер деп аталады. Бұндай жандар негізінде отансыздық идеясын насихаттайды. Бұл көзқарас өте зиянды.

Ғылымда тағы бір ұғым — отырықты өмір деген сөз де бар. Ол Отан ұғымымен тығыз байланысты.

Отырықты өмір бір орында тамыр жайып, сол топырақты сүйіп өмір сүру дегенді білдіреді.

Отырықты халықтар әлемдік мәдениеттің дамуына елеулі үлес қосқан.

Біздің халқымыз атам заманнан-ақ отырықты өмір сүрген ежелгі халықтардың қатарына жатады.

Хиуа. Үлкен мұнара

Бұхара. Мұнаралы калон

Суреттерге зер салып қара, ұдайы көшіп жүрген халық осындай ежелгі ескерткіштерді тұрғыза ала ма?

Самарқант. Шердар медресесі

еліміздің барлық түкпірлерінде анар ағашы өседі. Бірақ еш жердің анары Хиуаның немесе Шахрисабздің анарына тең келе алмайды. Өлкеміздің барлық аудандарында әнжір өседі. Бірақ олардың ішінде Самарқант әнжіріне тең келетіні жоқ. Ұлы бабамыз Захириддин Мұхаммед Бабыр Мауароуннахр уәлаяттарындағы қауындар жөнінде әңгімелеп, Бұхара қауынына айрықша тоқталады: «Бұхарада қауынның барлық түрлері бар әрі олар басқалардан ерекше дәмді».

Балалар құм немесе топырақ үстінде ойнаған кездерінде лай илеп, одан үйшіктер, мұнаралар тұрғызуға әрекет жасайды. Ал бұл отырықты өмір сүру біздің қанымызға да сіңіп кеткенін көрсететіні даусыз.

Отан атты киелі орын табиғатының, суы мен ауасының, кіршіксіз аспанының өзіне ғана тән ерекшеліктері бар. Мәселен,

Аңыз

САМАРҚАНТТЫҢ НАНЫ

Айтуларына қарағанда, ерте замандарда Бағдат патшаларының бірі Самарқанттың нанына әуесі келіп, өз елінің астанасында да нақ осындай дәмді нан жабуды қолға алмақшы болыпты. Ол сол мақсатпен Самарқанттың әйгілі наубайын алдырады. Самарқанттық шебер өз қаласынан топырақ әкеліп, лай илеп, тандыр салу қажеттігін айтады. Оның айтқаны орындалады. Шебер енді Самарқант-

тан отын әкелу керектігін мәлімдейді. Бұл тілек те орындалады. Самарқанттың суы мен ұны әкелініп, қамыр иленеді. Барлық нәрсе сақадай сай күйге келтірілген соң патшаға хабарланады. Ол наубайға қарап: «Қош, қажетті нәрселердің барлығы дайын ба, дайын болса, жұмысты баста!» — деп бұйырады. Сонда наубай кешірім сұрап: «Тақсыр, әлі барлық нәрсе дайын болған жоқ», — дейді. Сосын бұл істі орындаудың мүмкіндігі жоқ екеніне билеушінің көзі жетсін деген оймен соңғы шартын айтыпты: «Тақсыр, енді Самарқанттың ауасы мен күні болса жеткілікті, сонда нан жабуды бастаймын».

Осылайша наубай әрі жазадан, әрі мүмкіндігі жоқ істі жүзеге асырудан құтылған екен.

Қадірлі оқушы, сенің ойыңша, күн мен ауаны бір жерден екінші жерге апаруға бола ма? Ата-бабаларымыздың: «Жерімізге, ауамызға дұға дарыған», — деген сөздерін қалай түсінеміз?

Әлемдегі әрбір халықтың, ұлт пен ұлыстың өзіне тән өмір сүру салты, ұлттық дәстүрлері олар мекен еткен орынмен тікелей байланысты түрде қалыптасады. Яғни олар да отырықты өмірдің өнімі болып табылады. Мәселен, өзендер мен теңіздер жағалауын мекендеген халықтардың әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлері шөл және шөлейт жерлерде өмір сүретін халықтардікінен мүлдем өзгеше болады.

«Халқымыздың тұрмыс салты мен сана-түйсігіне назар салатын болсақ, оның басқаларға мүлдем ұқсамайтын, мындаған жылдар барысында қалыптасқан, өзара қарым-қатынаста ғана емес, бәлкім, өміріміздің мызғымас бір бөлігі сипатында көрінетін бірқатар өзіндік ерекшеліктерін байқаймыз. Мысалы, тіліміздегі мейір-шапағат, мейір-махаббат, қадір-құрмет, өзара сыйластық деген, бірін-бірі терең мағына-мазмұнмен байытатын және толықтыра түсетін ұғымдарды алайық. Қаншалықты өрескел көрінгенімен, бұл ұғымдарды өзге тілдерге аударудың өзі қиын әрі күрделі»¹.

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Маънавият» баспасы, 2013 жыл, 8-бет.

Отанның өзіне тән ерекшеліктері тіпті адамның бет-әлпетінен, кескін-келбетінің түзілісінен де көрініп тұрады. Мәселен, өзбекті жапоннан, арабты түріктен, латынамерикалықты еуропа-лықтан бет-әлпеті мен көзіне қарап айыруға болады.

Тағдыр талабына байланысты адам баласы өз елінен жырақта өмір сүріп, сол жақта қалып кететін болса, жан дүниесінде Отанынан мұра болып келген ыстық сезімдер мен сүйіспеншілік қайта оянады да, оны туған топырағына шақыра береді. Бұндай жағдайды кейбіреулер: «Ата-бабамның рухы шақырып жатыр», — деп түсіндіреді. Сенің «Әдебиет» оқулығында грузин жазушысы Нодар Думбадзенің «Хелладос» — «Отан» атты әңгімесі бар. Онда өмірдің осынау заңдылықтары өте әсерлі суреттелген. «Хелладос» — Греция мемлекетінің ежелгі атауы. Оны ертедегі Эллада деп те атайды. Ең қызығы сол, бұл әңгіме Греция туралы емес, жүрек төріндегі Хелладос — рухани Отан жөнінде.

Біздің ұлы ата-бабаларымыз әрқашан Отанға деген сүйіспеншілікпен өмір сүрген.

«Шыңғысхан сондай бір жойқын күш еді, әлемдегі мен деп кеуде керген небір асылзадалар оның алдында тізе бүгіп, құлдық етуге де дайын тұрды. Мұхаммед Хорезмшаһтың¹ айналасындағы бектердің көпшілігі де жау қолына түсуді абзал көрген кезде Жалолиддин бұл пікірге қарсы шығып, өзінің теңдесі жоқ ерлігі мен қайсарлығын паш етті. Сол кезге дейін жеңіліп көрмеген монғол әскеріне қарсы ол он бір жыл бойы тоқтаусыз күрес жүргізді. Жалолиддиннің басқыншыларға ойсырата соққы бергендігі соншалықты, тіпті Шыңғысхандай зымиян да айлакер, дүниенің тең жартысын бас игізген қандықол әскербасы да оны мойындауға мәжбүр болды»².

¹ **Мұхаммед Хорезмшаһ** — Хорезм билеушісі, Жалолиддин Мангубердінің әкесі.

² **Ислам Каримов.** Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot — pirovard maqsadimiz. —Т.: «Ўзбекистон» баспасы, 2000 жыл, 73-бет.

Адамды туған жерінен, ата мекенінен айыру, оны өз орнынан қозғау ең үлкен күнә болып саналады. Әрбір адамның үйі — оның ешкім қол сұға алмайтын қасиетті отаны. Сондықтан да халқымыздың дәстүріне орай күтпеген жерден біреудің үйіне баруға тура келсе, үй иесінен міндетті түрде кешірім сұрау қажет. Ата-бабаларымыз тек адамды ғана емес, тіпті кез келген жануарды да өз отанынан айыруды күнә деп санаған.

Үргеніш. Жалолиддин Мангуберді ескерткіші

Аңыз

ҚҰМЫРСҚАНЫҢ ОТАНЫ

Әлішер Науаи бір басқосудан тұра салысымен-ақ үйіне қарай жүгіре жөнеледі. Кейінірек достары бұның себебін сұрайды. Сонда Әлішер Науаи былайша жауап береді: «Жолшыбай менің шалғайыма бір құмырсқа жабысып, бірге келген екен. Бейшара отанынан айырылып қалыпты ғой деп оны өзінің мекеніне апарып тастадым. Асыққанымның мәнісі сол еді».

Есіңде болса, алғашқы сабағымызда жануарларда да отан сезімі бар деген едік. Сол сөздерді мына аңызбен салыстырып, өз пікіріңді айт.

Дүниеде небір жауыз күштер бар, олар тұтас халықтарды да отанынан айырып, жұрдай етеді. Мәселен, тәуелсіздіктен бұрын өмір сүрген кеңес өкіметі қырым татарларын өз отандарынан қуып шығып, оларды басқа өлкелерге, соның ішінде біздің елімізге де жер аударды. Осының салдарынан қырым татарлары жарты ғасырдан астам уақыт бойы туған жерлерінен жырақта өмір сүрді. Тек кеңес империясы құйрегеннен кейін ғана олар туған мекеніне — Қырым түбегіне қайта оралды. Біздің халқымыз ата-бабаларының дәстүрлеріне адалдық танытып, ауыр күндерде оларға серік болды, жанашырлық танытып, өз араларынан орын берді.

Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарында халқымыз КСРО-ның фашистер басып алған аумақтарынан көшіріп әкелінген, ұзын саны 1 миллионнан асатын түрлі ұлт өкілдерін — әбден азып-тозған, киім-кешексіз, баспанасыз қалған, мейірімге мұқтаж халықты өз қамқорлығына алды. Солардың 200 мыңнан астамы жас балалар еді. Тек Ташкент қаласының өзінде 2323 жетім баланы жергілікті тұрғындар асырап алды. Олар халқымыздың мейірім-шапағаты арқасында Өзбекстанға перзенттік махаббатпен мәңгілік байланып қалды. Бұл адамдар үшін біздің еліміз нағыз Отанға айналды.

Ел-жұртымыздың бұндай мейірімділігі Отанда өмір сүрудің қандай ұлы бақыт екендігін, отансыздықтың қаншалықты үлкен трагедия екендігін дәлелдейді.

Қорыта айтқанда, Отанды сезіну — адам баласы үшін өмір бойы жалғаса беретін үдеріс. Адам өзін, өзінің қадір-құрметін сезінген сайын Отанын да тереңірек түсініп, сүйіспеншілігі арта береді.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Сен қонаққа жиі барып тұрасың ба?
2. Қонаққа барғанда өзінді қалай сезінесің? Үйінде ше?
3. Қапастағы құс пен еркін ұшып жүрген құс арасында қандай айырма бар?
4. Мына суреттегі үй жануарларының аттарын ата. Неліктен оларды үй жануарлары дейміз?

1

2

3

4

5. Сенің ауылыңда немесе қаланда қай жеміс ағашы көбірек? Неліктен олай?

БЕЙБІТШІЛІК – БАҒА ЖЕТПЕС БАЙЛЫҚ

Қадірлі оқушы, біздің елімізде ежелден келе жатқан және заманалық тамаша мейрамдар көп. Солардың бірі 9 мамыр – Еске алу және қастерлеу күні болып табылады.

Еске алу және қастерлеу күні елімізде 1999 жылдан бері кеңінен мерекеленіп келеді.

Бұл мейрам Екінші дүниежүзілік соғыста қаза тапқан, ел-жұртымыздың азаттығы мен гүлденуі жолында күресіп, еңбек еткен, бұл дүниеден көз жұмған барлық адамдарды еске алу, бүгінгі таңда қарттық зейнетте отырған соғыс және еңбек ардагерлерін қадірлеп-қастерлеу мақсатымен белгіленген.

«Еске алу» сөзі еске түсіру, жадында сақтау, ұмытпай өмір сүру деген мағыналарды білдіреді.

Бұл мереке күндерінде бақилық болғандар еске алынып, олардың қабір-молаларына зиярат жасалады. Қарттар құттықталып, оларға естелік сыйлықтар тарту етіледі, ізгі тілектер айтылады.

«Қастер» сөзі бірер заттың немесе адамның бағасы мен маңызын дұрыс бағалап, оны қадірлеу, құрметтеу, ардақ тұту дегенді білдіреді.

Әсіресе 9 мамыр күні Отанымыздың астанасы – Ташкент қаласының орталығында орналасқан Еске алу алаңы ерекше жасанып, үлде мен бүлдеге бөленеді. Таң атысымен-ақ бұл жерге Екінші дүниежүзілік соғысқа қатысқандар, сол сұрапыл жылдарда майдан тылында ерен еңбек ерлігін көрсеткен жерлестеріміз, еңбек ардагерлері, жұртшылықтың, мемлекеттік және беймемлекеттік ұйымдардың өкілдері, махаллалардың белсенділері, жастар, бұқаралық ақпарат құралдарының қызметкерлері жинала бастайды. Зиярат орнына Өзбекстан Республикасының Президенті Ислам Каримов келеді. Елбасымыз соғыс және ең-

бек ардагерлерімен, жұртшылық өкілдерімен қауышып, оларды мерекемен шын жүректен құттықтайды.

Алаңның төріне — шығыс жаққа орналасқан Азалы ана ескерткішіне гүл қойып, Екінші дүниежүзілік соғыста құрбан болған отандастарымызды еске алу құрметін орындау бұл рәсімнің ең толғаныс пен толқуға толы сәттері болып саналады.

Осыдан кейін алаңның солтүстік және оңтүстік жақтарына

орын тепкен бастырмалар астындағы соғыста қаза тапқандардың аты-жөндері, туылған және қаза тапқан жылдары облыстарға бөлініп жазылған алтын әріпті тақтайшаларға көз жүгіртіліп, марқұмдар тағы бір рет еске алынады.

Мемлекет басшысының бұқаралық ақпарат құралдарына беретін интервьюі рәсімнің ең маңызды оқиғасы болып саналады.

Елбасымыздың 2013 жылғы 9 мамырда берген интервьюі «Өзбек халқына бейбітшілік пен амандық керек» деген жігерлендіргіш сөздерімен жұртшылықтың есінде қалды. Нақ осы атпен кітап болып баспадан шыққан бұл интервьюде ең алдымен Екінші дүниежүзілік соғыста қол жеткізілген жеңіс біздің халқымыз үшін өте қымбатқа түскені атап көрсетілді.

Соғыстан бұрын Өзбекстанда 6,5 миллионға жуық халық болса, соның 1,5 миллионы қантөгіс шайқастарға қатысқан. 500 мыңға жуық жерлесіміз майдан даласында қаза тапқан. Мындаған адамдар хабар-ошарсыз кеткен немесе мүгедек болып оралған.

Алты жарым миллион адамның тең жартысын балалар мен қарттар құраған болса, еңбекке жарамды халықтың қаншасы соғысқа қатысқан? Майданға аттанғандардың орнына еңбек ету жүгі кімнің мойнына түскен?

Өкінішке орай бүгінгі таңда бүкіл әлемде, айнала-төңірегімізде алуан түрлі қайшылықтар мен қақтығыстар қаупі көбейгені, ланкестік, содырлық сияқтылардың өрши түскені, фашизм атты апаттың тағы да бас көтеріп келе жатқаны адамзаттың өткен тарихтан әлі де тиісті қорытынды шығармағандығын көрсетеді.

Ауғанстанда отыз бес жылдан бері соғыс жүріп жатыр. Ал бұл өз кезегінде біздің еліміздегі, бүкіл әлемдегі бейбітшілік пен тұрақтылыққа елеулі қатер төндіріп отыр. Сол соғыс барысында бұл мемлекетте бейбіт өмірдің не екенін білмейтін бір ұрпақ өсіп жетілді.

«Бізге бейбітшілік керек деген ұран бүгінде бүкіл халқымыз үшін бірден-бір ұран болып қалуға тиіс. Өзбекстанға бейбітшілік керек, бейбіт өмір керек. Дамуымызға бөгет болатын ешқандай кедергі керек емес»¹.

Халқымыз батаға қол жайғанда, Жаратқаннан ең алдымен тыныштық, амандық болуын сұрайды. Бұл екі сөз ел-жұртымыздың сана-түйсігіне сіңіп, өмірінің мазмұнына, ұлттық құндылығына айналып кеткен.

Отандастарымыз беттен өпкен күннің шуағын, кіршіксіз аспанды бейбітшілік пен тыныштықтың, мамыражай тоқшылықтың ең маңызды белгісі деп санайды.

Бейбітшілік бар жерде даму да бар. Өзара құрмет пен ынтымақ жоқ жерде ешқашан даму да болмайды.

¹ **Ислам Каримов.** O‘zbek xalqiga tinchlik va omonlik kerak. —Т.: «Ўзбекистон», 2013 жыл, 27-бет.

Бейбітшілік аспаннан түспейді. Тәуелсіз дамуымыздың, гүлденген өміріміздің негізі болған бейбітшілік пен тыныштық үшін аянбай күресу, қажет болса, жанқиярлық көрсету керек.

Бейбіт те тыныш өмірдің, баянды тұрақтылықтың ең маңызды шарты – бейғамдық пен самарқаулыққа жол бермей, әрқашан сергек, жан-жақты қырағы да сезгіш болу, тарихтан, өткеннен тиісті қорытынды шығарып өмір сүру.

Елбасымыздың кітабында нақ осындай көзқарас пен көңіл күй барлық отандастарымыздың өмірлік мақсатына айналуы қажет екендігіне баса назар аударылған.

Қадірлі оқушы, бұл шығарманың қысқаша мазмұнынан көріп тұрғанындай, онда өте-мөте маңызды әрі көкейкесті пікірлер айтылған. Сол мақсаттар мен міндеттерді жүзеге асыруға үлес қосу үшін сен ең алдымен жақсы оқуға, бір минут уақытыңды да босқа жібермей, тынымсыз ізденуге, ата-анаң мен ел-жұртыңның қызметіне әрқашан дайын болуға, Отан-анамызды шын жүректен сүйіп өмір сүруге тиіссің.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Сен Еске алу және қастерлеу күнінде алдымен кімді құттықтайсың?
2. Бейбітшіліктің қадірін қалай түсінесің?
3. Сенің ата-бабаларыңның арасында соғыс және еңбек ардагерлері бар ма? Олар туралы әңгімелеп бер.
4. Мына суреттерде бейбітшілік белгілері қалай бейнеленген?

1

2

3

4

ОТАН СЕЗІМІ

Қадірлі оқушы, адам баласының сезім-түйсіктері де ол өмір сүріп жатқан мекенге тікелей байланысты.

Сен ағылшын жазушысы Киплингтің «Маугли» шығармасы негізінде түсірілген кинофильмді көрген шығарсың. Онда жас баланың ормандағы хайуанаттар ортасында өмір сүріп, сезім-түйсіктері де сол ортаға сәйкес өзгеріп кеткені жөнінде әңгімеленеді.

Отан сезімі адамға өмір бойы серік, онымен үндес болады.

Отанның аты аталысымен-ақ оның құшағында өткен жылдарымыз, ата-анамыз, сүйікті отбасымыз еске түседі, жүрегіміз қуанышты сезімдерге толады.

Еліміздің қайталанбас табиғатын тамашалағанда, оның байлықтарын пайдаланғанда, шалғай елдердегі отандастарымызбен дидактасқанда, олардың спорт, мәдениет, өнер және басқа салалар бойынша иелеген жетістіктерін естігенде, әрине, сөзсіз қуанамыз.

Отан сезімі адамның бойына ананың әлдиімен, ата-бабалардың үгіт-насихатымен, әкенің үлгі-өнегесімен, жанұя мен мектептің тәрбиесімен, біліммен және ана табиғатпен қарым-қатынас барысында дариды. Отан сезімі қиын-қыстау сәттерде адамға күш-қуат береді, халқымызды, елімізді әлемге танытуға, ата-бабаларымыздың ұлы дәстүрлеріне адал болуға шақырады.

Әдетте адамдар шетелге бармақшы болса, Отанын еске түсіріп тұратын әлдеқандай бір затты өзімен бірге ала жүреді. Ата-бабаларымыз алыс өлкелерге сапар шеккенде туған жердің бір уыс топырағын алып, орамалға байлап жүрген. Сонау қиырларда Отанға деген сағыныш жүректерін өртеген кезде сол топырақты иіскеп, көздеріне басып, сүйікті елінің мейіріміне, тынысына қанған.

Ұлы тұлғалардың жүрегінде Отанға ұмтылу сезімі күшті болатындығы соншалықты, олар тірі кезінде ғана емес, тіпті бұл дүниеден көз жұмғаннан кейін де туған жер топырағын аңсап жатады. Қиырдағы Үндістан өлкесінде патшалық құрған Захириддин Мұхаммед Бабыр атамыз да дүние саларынан бұрын денесін Үндістанда емес, өз Отанына жақынырақ жер — Ауғанстанның қазіргі астанасы Кабул қаласына жерлеуді өсиет еткен. Ұлы бабамыздың мәйіті бүгінде сол Кабул қаласында жатыр.

Отанымыз Тәуелсіздікке ие болған соң Бабыр туылған топырақ — Әндіжан қаласында оның рәміздік қабірі орнатылып, үлкен бақ өсірілді.

Отан сезімі адам бойындағы мұрагерлік сезімімен де тығыз байланысты. Мұрагерлік — адамдағы ең маңызды ерекшеліктер мен құндылықтардың әкеден-балаға, ұрпақтан-ұрпаққа мирас болып өтуі дегенді білдіреді.

Біз қазір ғана тілге алған Бабыр атамыздың мұрагерлері — Бабурилер әулетінің көптеген өкілдері де өз атамекендері — Өзбекстан топырағында өмір сүрмегенімен, отан сезімі оларды осынау қасиетті өлкеге шақырып тұрған. Олардың бүгінгі ұрпақтары да бұл өңірді өздерінің тарихи Отаны деп санайды.

Тарихи Отан сезімі басқа халықтарға да тән. Мәселен, бүгінгі таңда Америка құрлығында өмір сүріп жатқан халықтардың ата-бабалары ерте замандарда Еуропадан көшіп барған. Сондықтан да бұл халықтың бүгінгі ұрпақтары Еуропа мемлекеттерін өздерінің тарихи отаны деп таниды.

Біздің ата-бабаларымыз мұрагерлік дәстүрлерді сақтап қалу үшін өздерінің ататек тарихын — шежіресін жазып отырған. Бұл да болса — Отанға деген сүйіспеншіліктің, оның тарихын кастерлеуге ұмтылудың жарқын көрінісі болып табылады.

Сен біздің Отанымыздан жетіліп шыққан ғұламалар жөнінде көп естігенсің.

«Ғұлама» — араб сөзі, ғалымдардың ғалымы, ең үздігі деген мағыналарды білдіреді.

Ұлы ғұламаларымыз Отан сезімі әрбір істе, әр қадамда медет болсын деп, өз аты-жөндеріне туылып-өскен жерлерінің атауын қосып жазған. Бұхари, Замахшари, Самарқанди, Шаши, Тошканди, Ферғани, Марғинони, Хорезми, Термізи, Насафи тақылеттес есімдер осылай пайда болған.

Тәуелсіздік жылдарында осы ғұламаларымыздың ғылыми мұрасын терең зерттеу және оны әлем шеңберінде насихаттау бойынша өте ауқымды жұмыстар қолға алынды. 2014 жылдың 15-16 мамыр күндері Самарқант қаласында «Орта ғасырлардағы Шығыс ғұламалары мен ойшылдарының тарихи мұрасы, оның заманалық өркениеттегі рөлі мен маңызы» тақырыбы бойынша өткізілген халықаралық конференция солардың қатарынан.

**Әндіжан. Захириддин
Мұхаммед Бабыр ескерткіші**

«ҰЯЛЫ ТЕЛЕФОН ІШІНДЕГІ ӨЗБЕК»

Бүкіл әлемге әйгілі Би-би-си компаниясы ұлы отандасымыз Мұхаммед Хорезми жөнінде 10 минуттық фильм түсірді. Онда ғұлама бабамыздың математика саласындағы үлкен жаңалықтары, атап айтқанда, ондық позициялық есептеу жүйесін және нөл белгісін ғылымға бірінші болып енгізгені, «алгоритм» сөзінің әл-Хорезми атынан алынғандығы туралы әңгімеленеді. Би-би-си шолушысы өзінің қолындағы ұялы телефонды көрсетіп: «Мен әр кез бұны пайдаланғанымда, оның ішінде отырған ұлы өзбекке тағзым етемін», — дейді. Бұл сөзімен ол әл-Хорезми бабамыздың математика әлеміндегі ұлы жаңалықтары арқылы ұялы телефон рәуіштес бүгінгі заман ақпарат құралдарына осыдан шамамен 12 ғасыр бұрын негіз қалағанын ризалықпен атап өтеді.

Нақ осындай ризалық және алғыс сөздерін Самарқантта өткізілген халықаралық конференцияның шетелдік қонақтары да қайта-қайта айтып жатты.

Глобусты кім ашқанын білесің бе? Әр кез глобусты пайдаланғаныңда қайсы ғұлама бабамызға тағзым етуге тиіссің?

Қадірлі оқушы, сен ағылшын жазушысы Даниэль Дефоның Робинзон Крузо хақындағы әйгілі шығармасы негізінде түсірілген фильмді көрген боларсың. Оның кейіпкері өз Отанынан алыста қалып, жалғыз өзі қиын өмір сүреді. Адам жасамайтын аралға тап болған ол өзінің адамдық бейнесін сақтап қалу үшін күндіз-түні дамыл таппайды, ақыры жалғыздықты жеңіп шығады. Оған бұл істе Отан сезімі жәрдем бергені даусыз, әрине.

Ел-жұрт отаршылық бұғауы астында қалған мезетте Отан сезімі Отан қайғысына айналады.

Өлкемізде 130 жылға созылған отаршылдық кезеңінде ата-бабаларымыздың туған жерге байланысты сезімдері тек қайғы-қасірет түрінде көрінді. Махмудқожа Бейбуди, Мунаввар қары, Абдулла Қадыри, Абдулхамид Чулпан сияқты аталарымыздың қайғы-қасіретпен суарылған мақалалары мен өлеңдерін оқығанда, Отан топырағында тұрып, Отаннан айырылу дертімен жасау қаншалықты ауыр екендігін сезінеміз.

Ел-жұрты азат, мемлекеті тәуелсіз болса, адам баласы оның гүлденіп-дамуы жолында бар күш-қайратын сарп етеді, Отанға байланысты ой-түйсіктері мақтаныш сезіміне айналады. Бүгінде Отанымыз жөнінде сөз қозғалса, біз ең алдымен нақ осындай қуаныш пен мақтанышқа бөленеміз. Өйткені азат та абат еліміз күннен-күнге кемелденіп, қарыштап алға басып барады.

Отан сезімі патриоттық қасиеттерге негіз болады.

«Отанға деген сүйіспеншілік адам жүрегінде табиғи түрде пайда болады. Яғни адам өзін-өзі түсініп, ата тегін анықтаған сайын оның жүрегінде Отанға деген сүйіспеншілік тамыр жайып, дами береді. Бұл тамыр қаншалықты тереңде жатса, туылып-өскен жерге деген махаббат та соншалықты шексіз болады»¹.

Патриотизм — туған топырағын сүю және ұлықтау, оны қорғау сезімімен жасау, сол жолдағы жанқиярлық.

Жанқиярлық — өзін, бар күш-қайраты мен ақыл-зейінін ізгі де ұлы мақсаттар жолында толығымен құрбан ету.

¹ **Ислам Каримов.** Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot — pirovard maqsadimiz. —Т.: «Ўзбекистон» баспасы, 2000 жыл, 8-том, 502-бет.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Сен ұялы телефонды пайдаланған кезінде оны кім ашқаны жөнінде ойлап көргенсің бе?
2. Сен шетелге саяхатқа барсаң, өзіңмен бірге нені алып кетесің?
3. Отан сезімі жөнінде өлең немесе ән айта аласың ба?
4. Суретке қарай отырып, патриотизм жөнінде әңгімелеп бер.

1

2

3

Практикалық жаттығу

БҰЛ ҚАСИЕТТІ ОТАНДА АДАМ ҒАЗИЗ

Қадірлі оқушы, елімізде жерасты, жерүсті байлықтары, құндылықтар мен дәстүрлер көп. Бірақ біз үшін тағы бір ұлы байлық бар, ол — өзінің еңбегі, білімі, дарыны мен тәжірибесі арқылы топырағымызды алтынға айналдырып, қала-қыстақтарымызды гүлдендіріп жатқан адамдар.

Адамзатты Алланың өзі ғазиз де қабілетті етіп жаратқан. Әрбір адам — ұлы ғажайыптың өзі. Дүниедегі барлық халықтар мен ұлттар да Жаратқанның ұлы ғажайыбы ретінде құрмет пен ізетке лайықты болып табылады.

Өкінішке орай адам баласы тарихтың барлық кезеңдерінде бірдей лайықты қадір-құрметке бөлене бермеген. Әсіресе мемлекет басқыншылардың аяғы астында қалғанда немесе қырғындарға тап болған кездерде, бұдан бұрынғы сабақта айтылғанындай, Отан сезімі қайғыға айналады, адам баласы қадірленудің орнына зұлымдық пен қудалауға, кейде тіпті жаппай нәубеттерге ұшырайды.

Сүйікті топырағымыз да бірнеше рет қандықол басқыншылардың шапқыншылықтарын бастан кешірген. Мәселен, біздің жыл санауымыздан бұрынғы ғасырларда Иран шаһтары Кир мен Дарий, сосын грек қосындары, ал ХІІ ғасырда монғол басқыншылары өлкемізге басып кіріп, қалалар мен қыстақтарды қырығынға ұшыратқан. Ел-жұртымыз оларға қарсы табанды күрес жүргізіп, әр кез азаттыққа жетіп отырған.

Әлемдегі құдіретті мемлекеттердің армиялары түрлі елдерді тізе бүктіруі, өзіне бодан етуі мүмкін, бірақ олар халықтардың жүрегін, рухын тізе бүктіре алмайды. Сондықтан қайсы мемлекет жөнінде сөз қозғалса, ең алдымен сол елдің ғалымдарын, ақын-жазушылары мен ағартушыларын еске аламыз. Өйткені олар — адамзатқа мінсіз қызмет еткендер.

ХІХ ғасырдың 60-жылдарының орта шенінен ХХ ғасырдың 91-жылына дейін, яғни 130 жылға созылған патшалық Ресей мен кеңес өкіметінің отаршылдық саясаты халқымыздың басына ауыр сынақтар мен қасіреттер әкелді.

ТАРИХТЫҢ ЕҢ ҚАРАЛЫ БЕТІ

Біз кеңес заманын жақын тарихымыздың ең қаралы, жиіркенішті беттері ретінде тілге аламыз.

«Белгілі болғанындай, 1937–1953 жылдарда бұрынғы КСРО аумағында қасіретті жаппай саяси қуғын-сүргін жүзеге асырылған еді. Оның зардапты салдарын көз алдымызға елестету үшін тек Өзбекстанның өзінен 100 мыңнан астам адамның қуғын-сүргінге ұшырап, соның 13 мыңы атылғанын айтсақ та жеткілікті»¹.

Бұл үзіндіде келтірілген мысалдарды бүгінгі өмірімізбен салыстырыңдар. Бүгінгі өмірімізді тарихтың қандай беті ретінде бағалауға болады?

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Маънавият» баспасы, 2013 жыл, 97 — 98-беттер.

Кеңестік жүйедегі зорлық-зомбылықтар 1989 жылдың маусым айына дейін — Ислам Каримов Өзбекстанның басшысы ретінде жұмыс бастағанға дейін созылды.

Еліміздің ауыр жағдайға түсіп қалғаны, бұдан құтылу жолында республика басшысы үлкен ерлік көрсетіп күрес жүргізгені жөнінде Президент Ислам Каримовтың «Өзбекстан тәуелсіздікке жету босағасында» кітабында егжей-тегжейлі баяндалады.

Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап мемлекетімізде «Реформа реформа үшін емес, ең алдымен адам үшін» деген қағида басты өлшем етіп алынды. Бұның мағынасы сол, реформалар адам өмірін жақсартуға қызмет етуге тиіс.

Адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары ең жоғары құндылықтар екені еліміздің Конституциясында атап көрсетілген.

Шейіттер жады саябағы

Отаршылдық жылдарында нахақ жапа шеккен адамдар жөнінде тарихи әділетті, ата-бабаларымыздың тәбәрік есімдері мен естеліктерін, құнды мұраларын қайта тіктеуге айрықша назар аударылып келеді. Мәселен, 2000 жылы астанамыздың Юнусабад ауданында «Шейіттер жады саябағы» ескерткіштер кешені құрылды. Бертін келе нақ осы атпен арнайы қор және Қуғын-сүргін құрбандарын еске алу мұражайы ашылды.

«Қуғын-сүргін» сөзі кесу, жазалау, өлтіру деген мағыналарды білдіреді.

Бір кездерде бұл арада, яғни Бозсу каналының жағалауында Албастыкөпір деген қорқынышты атпен аталатын жарқабақ болған. XX ғасырдың 30-жылдарында осы қарғыс атқан жерге түнге қарай халқымыздың көптеген асыл ұлдары жасырын әкелініп, аяусыз атылған. Соңынан ешқандай кәбіңсіз, аты-жөндері белгісіз күйінде көмілген.

31 тамыз — елімізде Қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күні ретінде атап өтіледі.

Жыл сайын 31 тамыз күні Елбасымыз бұл жерге келіп, қуғын-сүргін құрбандарын еске алу құрметін орындайды.

Бүгінгі таңда елімізде бейбіт те алаңсыз өмір, сан түрлі ұлттар мен ұлыстар өкілдері ортасындағы достық пен ынтымақтастық барған сайын нығайып келеді. «Бұл қасиетті Отанда адам ғазиз» деген сөздер өзінің іс жүзіндегі мән-мағынасына толық ие болды.

Өкінішке орай қазіргі уақытта да бір шетте тұрып біздің бейбіт өмірімізді лайландыруға әрекет жасайтын, өлкеміздің байлықтарына көз алартып, халқымызды тағы да бодандыққа салғысы келетін қара ниетті күштер бар. Бұндай қауіп-қатерлер халықаралық лаңкестік, содырлық, діни фанатизм, адамдық қасиеттерден жұрдай болу деген аттармен аталады. Әрине, бүкіл әлемді бойлап тамыр жайған, адамдарды, әсіресе жастарды арбау жолымен тұзаққа түсіріп, оларды өз отанына, ата-анасына қарсы шы-

ғаруға ұмтылып жатқан бұндай күштерден абай болу, Отанымыздың тәуелсіздігін көздің қарашығындай қастерлеп, сақтау — баршамыздың қасиетті борышымыз екенін ұмытпауға тиіспіз.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Неліктен адамдар бір-бірімен қуана қауышады?
2. Нәресте туылғанда неге қуанамыз?
3. Адамды қадірлеп-құрметтеуге бағытталған қандай салт-дәстүрлерді білесің?

1

2

3

4. Сен ата-анана, ұстаздарың мен достарыңа деген құрметінді қалай білдіресің?
5. Адамның ғазиздігі жөнінде қандай мақал-мәтелдерді білесің?

ЖАНҰЯ – ОТАН РӘМІЗІ

Қадірлі оқушы, егер саған: «Қане, Отанның суретін салып берші», – десе, қағазға алдымен ненің бейнесін түсірген болар едің? Бұл үшін ең алдымен өзіміз білетін нәрселерді көз алдымыздан өткіземіз. Сонда біз үшін ең қадірлі мекен – өзіміз туылып-өскен үй болып көрінеді.

Отан сезімі жанұядан, отбасынан, ананың құшағынан бастау алады.

Адам баласын кәмелетке жеткізетін, оның бойына ең асыл, ең қымбат сезімдерді дарытатын, санасы мен түйсігінде бастапқы білімдер мен біліктерді қалыптастыратын орта – жанұя, яғни отбасы болып табылады.

«Жанұя – қоғамның негізгі буыны және ол қоғам мен мемлекеттің қорғауында болуға құқылы»¹.

Елбасымыз Ислам Каримов жанұяны былайша сипаттайды: **«Мына жарық дүниеде өмір бар болғандықтан, жанұя да бар. Жанұя бар жерде перзент деп аталатын баға жетпес байлық бар. Ал перзент бар болса, адамзат әрқашан игі арман-тілектермен және алға ұмтылумен өмір сүреді»².**

Ертедегі аңыздарға қарағанда, жер бетіндегі ең алғашқы жанұяны Адам Ата мен Хауа Ана құрған екен. Әлемдегі барша адамдар, халықтар мен ұлттар осы жанұядан таралыпты. Сондықтан

¹ Өзбекстан Республикасының Конституциясы, 63-бап. –Т.: «Узбекистон», 2014 жыл, 21-бет.

² **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –Т.: «Маънавият» баспасы, 2008 жыл, 56-бет.

да бүкіл адамзатты бір ата-ананың перзенттері дейміз, оларды дос және бауыр болып өмір сүруге шақырамыз.

Жас нәресте шыр етіп дүниеге келгеннен бастап алдымен анасын таниды, анасының бауырынан пана тауып, омырауынан нәр алады. Ананың құшағында алаңсыз ұйықтайды, рақаттанып тынығады. Адам баласы сүйікті жанұясында өзін еркін, азат сезінеді. «Өз үйім — өлең төсегім» дейтін мақал нақ осы шындықты меңзейді.

Әлемдегі барлық нәрсенің өз негізі болатыны сияқты жанұяның да негізі бар. Оның негізі — ата мен ана.

Ана — мейірім мен сүйіспеншіліктің, ізгілік пен жанқиярлықтың рәмізі. Оны біз Отанға теңейміз. Отан туралы сөз қозғалғанда да «Отан-ана» дейміз. Ана мен Отан жөніндегі әсерлер бір-бірімен тығыз астасып жатады. Отан да, ана да перзенттерінің бақыты үшін еш нәрседен аянбайды. Сондықтан да Отанымыздың бас алаңы — Тәуелсіздік алаңына «Бақытты ана» ескерткіші орнатылған.

Ананың әлдиіне Отан сезімі басты арқау болады. Әлдидегі «азамат бол», «ел-жұртына қызмет ет» деген сөздер текке айтылмаған.

**Ананың әлдиімен баланың жүрегіне ұлттық рух дари-
ды. Бұл ұлттық рух — Отан сезімі болып табылады.**

Аңыз

ИМАМ БҰХАРИДІҢ АНАСЫ

Аңыздарға қарағанда, Ысмайылдың ұлы Мұхаммед Бұхаридің көзі нәресте кезіндегі кездейсоқ оқиғаның себебінен соқыр болып қалған екен. Анасы «Баламның көзіне шипа бер» деп, ертелі-кеш Аллаға жалбарынып, құлшылық ете беріпті. Күндердің күнінде ананың түсіне пайғамбарымыз Ыбырахым ғалейкісалам кіріп, оған: «Оқыған дұғаларың қабыл болды, ұлыңның көзі ашыла-ды», — депті. Арадан көп өтпей-ақ жас Мұхаммедтің жана-ры ашылыпты. Ол өзінің өмірін пайғамбарымыз Мұхам-мед ғалейкісаламның хадистерін жинақтауға арнамақ бо-лады және ұлы хадистанушы ретінде әлемге танылады.

*Анасы дұға қылмаса, Имам Бұхари әлемге танылар
ма еді?*

**Елімізде 1998 жыл — «Жанұя жылы», 2001 жыл —
«Ана мен бала жылы», ал 2012 жыл «Берік отбасы жылы»
болып жарияланды.**

Жанұяның тағы бір негізі — әке. Әке — отбасының тірегі, әділеттіліктің рәмізі ретінде баршаға бірдей үлгі мен өнеге көрсететін жан. Ерте замандарда бірер перзент жақсы немесе жаман құлқымен жұртшылықтың назарына іліксе, одан: «Әкең кім? Кімнің ұлысың?» — деп сұраған. Өйткені әкесінің кім екендігі перзентке берілетін ең маңызды баға болып саналған.

Әдетте ұл балалар әкеге, ал қыздар шешеге тартады. Сондық-тан да ұл туралы сөз қозғалғанда — «нағыз әкесінің баласы», қыз туралы сөз болса — «шешесінің қызы» дейді.

ШАТЫРҒА ШЫҚПАҒАН БАЛА

Ерте замандарда бір балаға анасы: «Ұлым, шатырға шығып, отын түсіріп берші», — деп өтінеді. Бұл сәтте баланың әкесі ұйықтап жатқан көрінеді. Сондықтан баласы: «Әкем жатқан үйдің төбесіне қалай шығамын?» — деп, әкесінің ұйқыдан оянуын күткен екен.

Бала әкесіне сездірмей ғана шатырға шықса болмай ма? Қалай ойлайсың?

Жанұяда «ата кәсіп» деген ұғым бар. Перзент әкесінің кәсібін иелесе, адамдар: «Әкесінің орнын басты», «Әкеңнің ізін қудың, жарайсың!» — десіп, мәре-сәре болады.

Әке кәсібіне адалдық танытудың нәтижесінде атағы жер жарған әулеттер пайда болған. Мәселен, елімізде өнер саласында Юнус Ражаби негізін қалаған Ражабилер әулеті, цирк өнері саласында елге танылған Ташкенбаевтар әулеті және басқа да әулеттер бар.

Бұндай атақты әулеттер тарихта да болған. Мысалы, біздің елімізде Темурилер әулеті, Бабурилер әулеті, Үндістанда Гандилер әулеті сияқтылардың атақ-даңқы бүкіл әлемге жайылып кеткен. Бұндай әулеттердің өкілдері жанұялық дәстүрлерін ұлықтау арқылы Отанды ұлықтауға қызмет етеді.

Тәрбие — адам баласының дені сау, жан-жақты кемел болып өсуі, өмірге дайын болуы үшін керекті білімдер мен біліктерді түсіндірудің, үйретудің және үлгі-өнеге негізінде дарытудың жолы болып табылады.

Отбасында үлкен өмірлік тәжірибесі бар аталар мен әжелердің үгіт-насихаты мен ақыл-кеңестері маңызды тәрбиелік рөл атқарады.

Халқымыз: «Құс ұяда не көрсе, ұшқанда соны іледі», — дейді. «Ұя» сөзі балабақшаны немесе мектепті емес, жанұяны, отбасын меңзеп тұрғандықтан, оның адам тәрбиесіндегі ықпалы қаншалықты зор екенін аңғартады.

Қоғам мыңдаған жанұялардан құралады. Сондықтан да жанұяны қоғамның негізі, оның басты буыны дейміз.

Қаршы. «Ел-жұрт тірегі» ескерткіші

Қоғам — ұжымдасып өмір сүрудің жоғары деңгейдегі формасы. Өйткені оған тек адамдар ғана емес, түрлі топтар, әлеуметтік қабаттар мен таптар да бірігеді.

Тәуелсіздік жылдарында елімізде тұңғыш рет Қаршы қаласында «Ел-жұрт тірегі» деген атпен жанұя құрметіне ескерткіш орнатылды.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Таңертең ұйқыдан тұрғаныңда алдымен кімге сәлем бересің?
2. Анаң саған қандай әлди айтқаны есінде ме?
3. «Әкең риза болса, Құдай да риза» деген мақалды қалай түсінесің?
4. Ана туралы бір шумақ өлеңді жатқа айта аласың ба?
5. Суреттерге қарай отырып, жанұяның адам тәрбиесіне ықпалы жөнінде әңгімелеп бер.

1

2

3

КІШКЕНТАЙ ЧЕМПИОНДАР

Қадірлі оқушы, дені сау әрі жан-жақты кемел ұрпақты тәрбиелеп-өсіруде спорттың атқаратын рөлі айрықша. Сондықтан да елімізде балалар спортын дамытуға ерекше маңыз беріліп отыр.

Өзбекстанда 2002 жылы Балалар спортын дамыту қоры құрылды. Қордың Демеушілер кеңесінің төрағасы мемлекет Президенті Ислам Каримов болып табылады.

Еліміздің спортшы жастары беделді халықаралық жарыстарда елеулі жетістіктерге қол жеткізіп келеді. Әсіресе ақыл-ой гимнастикасы болып табылатын шахмат ойыны бойынша елімізден көптеген жас чемпиондар жетіліп шықты.

Нодирбек Абдусаттаров 8 жасында Словенияның Марибор қаласында шахмат бойынша өткізілген әлем чемпионатында алтын медальға ие болды.

Нодирбек 2004 жылы Ташкент қаласында туылған, Юнусабад ауданындағы 152-мектепте оқиды. Ол 2008 және 2010 жылдарда Өзбекстан чемпионы, ал 2011 және 2014 жылдарда Азия чемпионы болған.

Ағалы-інілі шахматшылар Жавахир және Исламбек Синдаровтардың есімдері де көпшілікке жақсы таныс. Адамнан күшті ақыл мен зейінді, құнт пен төзімділікті талап ететін шахмат спорты саласында әлем чемпиондары атанған ағайынды жас ұландар қол жеткізген ірі жеңіс бүкіл халқымыздың мақтанышын оятты.

Жавахир мен Исламбек 2014 жылдың 13-17 маусым күндері Грецияның Кавала қаласында жедел шахматтан өткен әлем чемпионатында рапид және блиц бағыттары бойынша 4 алтын медальды жеңіп алды.

Жас шахматшылар әлемдегі көптеген мемлекеттердің өкілдері қатысқан жарыстарда бір рет те жеңіліске ұшыраған жоқ.

Жавохир төрт жарым жасынан бастап шахмат ойнаумен шұғылданады. Ол халықаралық деңгейдегі ірі жеңісіне 2012 жылы Үндістанның Дели қаласында қол жеткізді. Оның інісі Исламбек те ғажайып талант иесі екендігін іс жүзінде көрсетіп келеді. Иранда 2013 жылы өткен Азия чемпионатында ол біржола үш алтын медальды жеңіп алды.

Елбасымыз 2013 жылы 7 желтоқсанда «Узбекистон» форумдар сарайында Конституция күніне арналған салтанатты жиналыста жасаған баяндамасында Исламбек Синдаровтың жетістіктеріне жеке-дара тоқталып өтті: **«5 жасар, назар аударыңыздар, 5 жасар бүлдіршініміз Исламбек Синдаровтың Азия чемпионы деген абыройлы атаққа ие болғаны қандай тамаша! Қане, айтындаршы, қадірлі достар, бұндай табыстарға қуанбауға, мақтан тұтпауға бола ма?!»**

Балалық кезден-ақ үлкен істер мен биік мәрелерге ұмтылып өмір сүру біздің халқымыздың қанында ежелден бар.

Әбу Әли ибн Сина, Әбу Райхан Беруни сынды ұлы ғұламаларымыз балалық шағынан бастап-ақ теңдесі жоқ ғылыми дарынын көрсете алған. Ұлы ағартушы ақын Әлішер Науаи 3—4 жасынан түркі және парсы тілдеріндегі өлеңдерді жатқа оқып, бертін келе өзі де ғазалдар жазғаны тарихи қайнарлардан белгілі. Тағы бір ұлы бабамыз Захириддин Мұхаммед Бабыр 12 жасында Әндіжан тағына отырып, әкесінен мұра болып қалған мемлекетті басқаруға кіріскен.

Біз жоғарыда аттары аталған жас чемпиондар мысалынан ұлы бабаларымыздың лайықты ізбасарларын көріп отырмыз. Халық

тілімен айтқанда, «Аққан дария аға береді, ешқашан тоқтамайды». Бұндай жетістіктер Өзбекстанда спорттың басқа түрлерімен қатар шахматтың дамуына да үлкен назар аударылып отырғанының нәтижесі болып табылады.

Мамандардың пікірлеріне қарағанда, елімізде шахматпен шұғылданатын жігіттер мен қыздардың саны жылдан-жылға көбейіп келеді. Бүгінгі таңда Отанымызда 8 мыңнан астам шахмат үйірмелері жұмыс істейді, 150 мыңнан астам жас шахматшы, соның ішінде 76 мыңдай қыз үйірмелер жұмысына белсене қатысуда.

Тәуелсіздік жылдарында Өзбекстан перзенті еліміздің тарихында тұңғыш рет шахмат бойынша әлем чемпионы атанды. Жерлесіміз Рустам Қасымжанов 2004 жылы Ливия мемлекетінің астанасы Триполи қаласында шахматтан әлем чемпионының алтын тәжін киді.

Өзбек шахмат спорты тарихында жарқын бет болып қалатын тағы бір маңызды оқиға — жас жерлесіміз Нафиса Момынованың еліміздің қыздары арасынан бірінші болып Халықаралық шахмат федерациясы — ФИДЕ тарапынан берілетін халықаралық гроссмейстер атағына ие болуы.

Ел Президенті Ислам Каримов өзбек спортшыларының жетістіктерін ешқашан ескерусіз қалдырған емес. Ол спортшыларды қол жеткізген табыстарымен құттықтап, қымбат бағалы сыйлықтармен, мемлекеттік наградалармен марапаттап келеді.

Осы дәстүрге орай 2013 жылдың 28 наурызы күні Нодирбек Абдусаттаровқа, 2014 жылдың 18 шілдесі күні Жавохир және Исламбек Синдаровтарға Елбасымыздың қымбат бағалы сыйлықтары тапсырылды.

Бұндай кішкентай чемпиондар — егемендік перзенттері. Тәуелсіздіктің арқасында өз қабілеттері мен таланттарын айдай әлемге паш еткен осынау жас ұландардың негізгі жетістіктері, ірі мәрелері әлі алда. Олардың өмірлерінде бұндай қуанышты сәттер, толқу мен толғанысқа толы күндер әлі көп болады. Қазіргі күндерде «Біз ешкімнен кем емеспіз» деп, алға ұмтылған жас чемпиондарға Президент сыйы тапсырылған күн олардың өміріндегі ең жарқын мезет болып қалатынына күмән жоқ.

Сен де осындай жастардың қатарынан орын алу, ел-жұртымыздың құрмет-назарына ие болу үшін күнделікті өмір мен оқуда әрқашан алға ұмтылуға тиіссің.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Сен спорттың қайсы түріне қызығасың?
2. Ауылыңда немесе махалланда спортпен шұғылдануға қандай мүмкіндіктер бар? Сен оларды пайдаланасың ба?
3. Атақты спортшылардан тағы кімдерді білесің? Оларға ұқсауды армандайсың ба?
4. Мына суреттерде қандай спорт ойындары бейнеленген?

1

2

3

5. Спортпен шұғылданудың қандай пайдасы бар деп ойлайсың?

ОТАНҒА СҮЙІСПЕНШІЛІК

Қадірлі оқушы, адам жүрегіндегі армандардың ең ұлысы — ата-анаға, ел-жұртқа мінсіз қызмет ету, олардың алдындағы перзенттік парызды жан-тәнімен беріле орындау. Сол арманға жету үшін балалық кезден-ақ алдымызға нақты мақсат қойып, заманға сай білім мен кәсіп-өнерді тиянақты иелеуіміз, деніміз сау, рухани тұрғыдан кемелденген болуымыз шарт.

«Тарих шындығы көрсеткеніндей, қан тамырында ұлттық мақтаныш, Отанға деген сүйіспеншілік соғып тұрған адам ғана ұлы істерге қабілетті болады»¹.

Туған жерге сүйіспеншілік қарапайым адамдарға да үлкен күш-қуат, қайрат пен жігер беріп, оларды ерліктерге шабыттандырады. Мәселен, Ширақ жөніндегі аңызды алайық. Ширақ — қарапайым шопан. Оның қару-жарағы жоқ. Тек жүрегінде Отанға деген шексіз махаббаты ғана бар. Осынау ұлы сезім оны құдіретті жауға қарсы жалғыз күресуге жігерлендірді. Ол жау қолына түсетінін білсе де, бұл ұлы мақсат — Отанның азаттығы жолындағы абыройлы өлім екенін жақсы түсініп, одан сескенбейді. Ол өз қаһармандығы арқылы ешқашан да қырғын-сүргін, жауыздық жолымен бүкіл бір халықты жеңуге болмайтынын, оның ержүрек перзенттері бұған мүлде жол бермейтінін дәлелдейді.

Ширақ сынды ержүрек, батыр ұландар әлемдегі барлық халықтарда да бар. Өйткені кез келген халықтың бейбіт те алаңсыз өмірі, бақыты мен игілігі оның жаужүрек перзенттеріне байланысты.

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Маънавият» баспасы, 2013 жыл, 90-бет.

БІР СҮЙЕМ ЖЕР

Сонау ерте замандарда бір елді жау басып алмақшы болыпты. Бірақ бұл елдің патшасы данышпан, бейбітшіліксүйгіш адам екен. Ол қанның төгілуіне жол бермеу үшін жау әскерінің қолбасшысына өзінің желден жүйрік арғымағын, яғни асыл тұқымды тұлпарын тарту етіпті. Әйтсе де жау бұны місе тұтпай, соғысты әне бастаймыз, міне бастаймыз деуден жалықпапты. Патша жау қолбасшысына өзінің алтын қылышын беріп жібереді. Бірақ мекер жау бұнымен шектелмейді. Ол: «Мемлекет аумағындағы ешнәрсе өнбейтін тастанды жердің бір сүйемін бересің, әйтпесе халқыңды қанға бөктіреміз», — деп қайта қоқан-лоқы жасайды.

Сонда патша еңсесін тіктеп, әскерлеріне: «Елімнің ержүрек ұландары, қане, атқа қонындар! Енді аяусыз шайқасамыз. Зұлым жау қасиетті топырағымызға көз алартып отыр. Ата-бабаларымыздан мұра болған Отанымыздың бір сүйем жерін де жауға беріп қоймаймыз», — деп, соғысқа аттанған екен.

Қане, айта ғой, алтын қылыш қадірлі ме, әлде бір сүйем жер ме?

Әлем халықтарының ертегілерінде, әндері мен дастан-жырларында да ерлік пен қаһармандық негізгі тақырыптардың бірі болып саналады. Мәселен, үнділердің «Маһабхарат», «Рамаяна» дастандары, гректердің Прометей, Антей, Геракл және Одиссей тақылеттес аңыздық қаһармандары, бізбен қатар өмір сүретін Орталық Азия халықтарының Рүстем дастан, Сухраб, Сиявуш, Фархад секілді алып кейіпкерлері мысалында осындай қасиеттер ұлықталады.

Халқымыздың «Үш ағайынды батырлар», «Самұрық пен Буняд», «Таһир мен Зұһра» сияқты ертегілерінде, «Алпамыс», «Көрұғлы» секілді дастандарында ерлік пен қаһармандық ең ұлы адамдық қасиеттер ретінде жырланады. Осындай рухта тәрбиеленген ата-бабаларымыз Отанға сүйіспеншілікпен өмір сүруді қасиетті борыш деп санаған.

«Халқымыздың жеңілуді білмеген батыры — Алпамыс мысалынан біз Отанымызды жаман көздерден, бәле-жалалардан сақтауға қабілетті, қажет болса, осы жолда жандарын пидә етуге де дайын азамат ұландарымыздың — бүгінгі алпамыстардың рухани бейнесін көреміз»¹.

Жоғарыдағы пікірлер мен мысалдар сендер сынды саламат әрі кемел ұрпақты тәрбиелеп-өсірудің терең тарихи және рухани негізі бар екенін көрсетеді.

Елімізде әрбір жігіт өзінің халқы алдындағы, туған топырағы алдындағы қасиетті борышы болып саналатын әскери қызметке кірісер кезде әскери форманы киіп тұрып, салтанатты ант қабылдайды.

Сен Ташкент қаласындағы «Отанға ант» ескерткішін теледидар арқылы көрген боларсың. Отанды қорғаушылар құрметіне орнатылған бұл ескерткіште осынау рәсім көркем көрінісін тапқан.

Келтірілген мысалдар Отанға сүйіспеншілік сезімі адамның жүре-

гінен терең орын алған кезде қаншалықты құдіретті күшке айналатынын дәлелдеп тұр. Егер бұл сезім мыңдаған, миллиондаған жастардың жүректерінен орын алатын болса, бұндай күшті ешкім ешқашан жеңе алмайды.

Президент Ислам Каримов жоғары руханияттың жеңілмейтін күш екенін айрықша қадап көрсетіп, жастарға арналған кітабын нақ осылай атағаны тегін емес.

Өзбекстан Қаһарманы, көрнекті ақын Абдулла Ориповтың «Мен Өзбекстанды неліктен сүйемін?» деген өлеңі өнерсүйер

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Маънавият» баспасы, 2013 жыл, 34-бет.

қауымның әніне айналып кеткенін жақсы білесіңдер. Бұл өленді оқығанда, «Мен Өзбекстанды неліктен сүйемін?» деген сұраққа жауап тапқандай боламыз.

Отанды тек ұлан-асыр байлықтары, әсем де көрікті табиғаты, қолайлы жағдайлары үшін сүймейді. Туған топырақтың климаты, табиғаты қандай болуына қарамастан, ол адам үшін басқа ештеңемен алмастыруға болмайтын, оның рухы, жаны жай табатын қастерлі мекен болып саналады.

«Біз, түркістандықтар¹, өз отанымызды жанымыздан да артық сүйгеніміздей, арабтар Арабиясын, құмда туылғандар ыстық шөлдерін, эскимолар² солтүстік жақтарды, аса суық, аязды, мұзды өлкелерді басқа жерлерден артық сүйеді. Егер сүймесе, өз отандарын тастап, ауа райы жақсы, тіршілік етуге оңай жерлерге көшіп кететін еді».

Қаһармандық, ерлік, жанқиярлық — бүгінгі таңда да ең ұлы қасиеттер қатарына жатады. Елбасымыздың төмендегі сөздері бізді нақ осы шындықты ұғынып алуға шақырады:

«Ей, ұлы Өзбекстанның жас ұрпағы! Бұл өмірде сендердің арман-ұмтылыстарың, көздеген мақсаттарың, атқаратын істерің көп. Бірақ мынаны ұмытпаңдар, сендердің ең ұлы, ең қастерлі міндеттерің — еліміздің тәуелсіздігін, халқымыздың бостандығы мен азаттығын көздің қарашығындай сақтау, оның қауіпсіздігін қорғау болып табылады»³.

Хорезмдік ұлы ғұлама Нажмиддин Кубро бабамыз Шыңғысхан бастаған монғол шапқыншылығы кезінде әжептәуір қар-

¹ 1924 жылға дейін, яғни Орта Азияда большевиктер тарапынан ұлттық шекаралану шаралары жүргізілгенге дейін қазіргі Өзбекстан, Қырғызстан, Қазақстан, Тәжікстан және Түркіменстан аумағы Түркістан деген жалпы атаумен, ал сол аумақта жасайтын халықтар түркістандықтар деп аталған.

² **Эскимостар** — солтүстік полюске таяу өлкелерде жасайтын халық.

³ «Халқ сузи» газеті, 2000 жылғы 1 қыркүйек саны.

тайып қалған болатын. Жау жағы ұлы ғұламаның қадір-құрметін ескеріп, оған азаттық ұсынады. Бірақ данышпан қарт дұшпанның бұл шартына көнбейді. Ол өз жерлестерімен бірге қантөгіс шайқасқа шығып, ерлікпен қаза табады.

Мындаған жылдар бойы ата-бабаларымыз көздің қарашығындай қастерлеп келе жатқан ғазиз Отанымызды сүйіп, оның әрбір сүйем жерін абайлап сақтау – біздің ең ұлы парызымыз.

Отанды сүймеу – ең ұлы адамдық бақыттан, сезімнен жұрдай болу. Туған топырақтың тағдырына бейпарық қарау – оны бөгделердің қолына беріп қоюмен пара-пар.

Нағыз перзент Отанды жан-тәнімен сезінеді, оны қорғау, гүлдендіру жолында бар күш-жігері мен мүмкіндіктерін сарқа жұмсайды.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Отан туралы қандай өлең немесе мақал-мәтелдерді білесің?
2. Отан азаттығы жолында күрескен қаһарман адамдар жөнінде әңгімеле.
3. Суреттерде Отанға сүйіспеншілік сезімі қалай бейнеленген?

1

2

3

4. «Мен Өзбекстанды неліктен сүйемін?» әнінің бір шумағын орындап бере аласың ба?

САЙЫПҚЫРАН ӘМІР ТЕМІР

Қадірлі оқушы, Отан туралы, Отанға сүйіспеншілік туралы сөз қозғалғанда, ең алдымен қаһарман бабаларымызды еске аламыз. Сайыпқыран Әмір Темір нақ осындай ұлы тұлғалардың бірі болып табылады.

Әмір Темір 1336 жылы 9 сәуірде ертедегі Кеш, қазіргі Шахрисабз қаласына таяу жердегі Қожайылқар қыстағында туылған. Әкесі Әмір Тарағай, ал анасы Такинабегім деген есімдермен белгілі.

«Сайыпқыран» сөзі жеңімпаз, құдіретті адам, Шолпан және Меркурий ғаламшарлары бір-біріне жақындап келгенде, қыран жұлдызнамасында туылған дегенді білдіреді.

Әмір Темір тек Отанымызда ғана емес, сонымен қатар әлемдік тарихта ең жарқын да құнды тұлғалардың бірі ретінде танылып, үлкен қызығумен зерттелуде.

Сайыпқыран өте қиын да күрделі тарихи жағдайларда өз елін — қазіргі Өзбекстан аумағын да қамтитын ежелгі Түркістан топырағын монғол басқыншыларының құлдығынан азат етті. Содан соң «Әмір Темір және темурилер мемлекеті», «Әмір Темір және темурилер заманы», «Әмір Темір және темурилер ренессансы» деген аттармен әлемдік тарихтан орын алған құдіретті мемлекеттің негізін қалады. Дүниежүзі тарихында бұндай ұлы істерге қабілетті адамдар өте аз кездеседі.

«Темурилер» дегенде біз Әмір Темірдің ісін одан ары жалғастырған перзенттері мен бүкіл ұрпақтарын түсінеміз.

Әмір Темір енді ғана үлкен өмірге қадам басқан кезде еліміз дұшпан аяғының астында жатқан болатын. Монғол атын естісе, баршаның тізелері қалтырайтын заман еді. Тіпті ержүрек баатырлығымен аты шыққан, «баһадүр» дейтін жоғары атағы бар Әмір Темірдің немере ағасы, Кеш уәлаятының билеушісі Әмір

Ташкент. Өмір Темір ескерткіші

Қожа Барлас та монғол хандарының қаһарынан сескеніп тұратын. Ол монғол ханы Тұғлұқ Темірдің Мауароуннаһр халқын жазалау үшін келе жатқанын естіп, Өмудариядан өтіп, шет өлке-лерге бас сауғалап қашады. Ал оның 24 жасар жиені Темірбек немере ағасынан рұқсат сұрап, кері оралады.

Монғолдар Өмір Темірдің батылдығын мойындап, оны Кеш уәлаятына доруға, яғни бастық етіп тағайындайды.

Өмір Темір ұлы қолбасшы, көреген саясаткер болатын. Ол жеңіс әскер санының көптігіне, ал тізе бүгіп жеңілу әскер санының аздығына байланысты емес, керісінше Жаратқанның қолдауы мен пендесінің шеберлігіне байланысты деп санайды.

«Тәжірибемнен байқағаным, іскер, қайрат пен жігердің иесі, алған бетінен қайтпайтын, істің көзін білетін, өжет те сергек бір адам енжар, істің көзін білмейтін мыңдаған адамдардан жақсы»¹.

¹ Темір түзіктері. —Т.: Фафур Ғұлам атындағы баспа-полиграфия бірлестігі, 1991 жыл, 15-бет.

Бір адам мың адамның ісін атқара ала ма? Сен бұны қалай түсіндіресің?

Әмір Темір бабамыз өмірде бұл сөздерге қатаң мойынсұнған. Мәселен, ол Қаршы бекінісі үшін жүргізілген шайқастарда өзінің 243 әскерімен жаудың 12 мың адамдық атты әскерін тас-талқан еткен. Бұл – расында да істің көзін білетін жалғыз өжет адамның істің көзін білмейтін мыңдаған енжар адамдардан анағұрлым артық екенін дәлелдейтін мысал.

Самарқант. Әмір Темір ескерткіші

Әмір Темір барлық салаларда әділеттілікті басты өлшем деп қабылдаған. Ол «Күш – әділетте» деген ұранға сүйеніп өмір сүрген.

Сайыпқыранның «Түзіктер» кітабында мемлекетті басқару, әскери жұмыстарды жүзеге асыру саласындағы тәжірибелері, келешек ұрпақтарға арналған кеңестері мен нұсқаулары баяндалған.

«Әрбір мемлекетте әділет есігін аштым, зұлымдық пен жауыздықтың жолын кестім», – деп жазады бабамыз «Түзіктер» кітабында.

Әмір Темір ұлы жасампаз тұлға болған.

Сен Самарқант, Бұхара, Шахрисабз, Қаршы, Терміз, Ташкент, Марғылан сияқты ежелгі қалалардағы тарихи-сәулеткерлік ескерткіштер жөнінде естіген болсаң керек. Олардың арасында Әмір Темір бабамыз салдырған ғимараттар да сақталып қалған.

Бабамыз Самарқант қаласы мен оның айналасында 14 үлкен бақ құрғызған.

Әмір Темір ғылым мен ағарту ісінің, мәдениеттің, әдебиет пен өнердің демеушісі болды.

Ол билеген кезеңде жоғарыда аттары тілге алынған қалалар ғылым мен білімнің, мәдениет пен сәулеткерліктің, әдебиет пен өнердің орталықтарына айналды.

Әмір Темір және темурилер заманында Мырза Ұлықбек, Әли Қосшы сынды ұлы ғұламалар, Бахауддин Нақшбанд, Қожа Ахрор Вали секілді әулие-әнбиелер, Мәулене Лутфи, Саккаки, Атаи, Әлішер Науаи тақылеттес ақындар, Махмұд Мұзаһиб, Камолиддин Бехзадбек рәуіштес суретшілер жетіліп шықты.

Тәуелсіздікке қол жеткізгенімізден соң барлық ұлы бабаларымыз сияқты Әмір Темірді еске алу бойынша да жоғары құрмет пен қадірлеу ісі қолға алынды.

1993 жылы 31 тамызда Ташкент қаласында Әмір Темір ескерткіші ашылды. 1996 жыл елімізде «Әмір Темір жылы» деп жарияланды. Сол жылы 26 сәуірде мемлекетіміздің ең жоғары марапаттарының бірі – «Әмір Темір» ордені белгіленді.

1996 жылы Ташкент қаласында Темурилер тарихы мемлекеттік мұражайы, Самарқант және Шахрисабз қалаларында Сайыпқыран бабамыздың ескерткіштері ашылды.

Ташкент қаласындағы орталық саябақ пен көше, метро стансасы Әмір Темірдің атымен аталады. Еліміздің басқа қалаларында да ұлы бабамыздың аты берілген орындар көп.

Қорыта айтқанда, Сайыпқыран бабамыздың тәбәрік есімі, естелігі, тарихи мұрасы жоғары құрметке бөленіп, рухани өміріміздің құрамдас бөлігіне айналды және еліміздегі жаңа мемлекет пен қоғам құрылысына қызмет етіп келеді.

**Темурилер тарихы
мемлекеттік мұражайы**

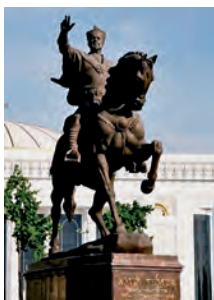

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Сен тұратын қалада немесе махалланда Әмір Темір атымен аталатын орындар бар ма?
2. Әмір Темір бабамызға лайықты болу үшін не істеу керек деп ойлайсың?
3. Суреттегі ескерткіштер еліміздің қайсы қалаларында орналасқандығын айт.

1

2

3

4. «Күш — әділетте» деген ұранның мағынасын түсіндіруге әрекет жаса.

ҚАЙТАЛАУ

«ОТАН – БІРЕУ ӘРІ ҚАСИЕТТІ» ТАҚЫРЫБЫ БОЙЫНША СҰРАҚТАР

1. Абдулла Авлонидің Отан туралы пікірлерін баяндап бер.
2. Тұманбай Молдағалиев Отан туралы қандай өлең жазған?
3. Отан ішіндегі кіші Отан дегенде нені түсінесің?
4. «Махалла» және «қыстақ» сөздерінің мағынасын түсіндір.
5. «Шаһар» сөзінің мағынасын айтып бере аласың ба?
6. Мына суреттерде еліміздегі қайсы маусымдар бейнеленген?

1

2

3

ТЕСТ СҰРАҚТАРЫ

1. Отан дегенде нені түсінеміз?

- А) Кіндік қанымыз тамған жерді
- В) Көз жасымыз тамған жерді
- С) Мандай теріміз төгілген жерді
- Д) Тұз-несібеіміз төгілген жерді

2. «Махалла» сөзі қандай мағынаны білдіреді?

- А) Орын деген мағынаны
- В) Ана деген мағынаны
- С) Отан деген мағынаны
- Д) Гузар деген мағынаны

3. «Қыстақ» сөзі қандай мағынаны білдіреді?

- А) Қысы суық орын дегенді
- В) Шалғай жер дегенді
- С) Қыстап шығатын орын дегенді
- Д) Жұмыс істейтін жер дегенді

4. «Шаһар» сөзі қандай мағынаны білдіреді?

- A) Адам көп жасайтын жер деген мағынаны
- B) Мемлекет деген мағынаны
- C) Қолөнершілер отаны деген мағынаны
- D) Абат мекен деген мағынаны

«ОТАНДЫ ҰҒЫНУ» ТАҚЫРЫБЫ БОЙЫНША СҰРАҚТАР

1. Отанымыздағы әрбір аумақтың өзіне тән ерекшелігі жөнінде нелерді білесің?
2. Отырықты өмір белгілерін атап көрсет.
3. Көңілдегі Отан туралы қандай әңгімені білесің?
4. Ұлы қолбасшы Жалолиддин Мангубердінің ерлігі және Президент Ислам Каримовтың ол туралы білдірген пікірлері жөнінде әңгімеле.
5. Суреттегі көріністер Отанды ұғынуға байланысты ма?

ТЕСТ СҰРАҚТАРЫ

1. Самарқант қаласы қайсы тағамымен әйгілі?

- A) Палау
- B) Тандыр кәуап
- C) Лағман
- D) Нан

2. Отырықты өмірдің белгілерін нелерден көруге болады?

- A) Анық бір орында қауымдасып тұрақты өмір сүруден
- B) Теңіз жағалауларында өмір сүруден
- C) Мал шаруашылығымен айналысудан
- D) Бір орыннан екінші орынға көшіп жүруден

3. Көңілдегі Отан жөніндегі әңгіменің аты

- A) «Хелладос»
- Б) «Греция»
- С) «Соғыс және бейбітшілік»
- Д) «Қу бала»

4. Ұлы бабамыз Жалолиддин Мангуберді кім болған?

- A) Ұлы қолбасшы
- Б) Ұлы ақын әрі ғұлама
- С) Қатардағы жауынгер
- Д) Самарқанд қаласының әкімі

«ОТАН СЕЗІМІ» ТАҚЫРЫБЫ БОЙЫНША СҰРАҚТАР

1. «Маугли» шығармасында не туралы әңгімеленеді?
2. Отан сезімі неліктен адам баласына өмір бойы серік, үндес болады?
3. Захириддин Мұхаммед Бабырдың қабірі қай жерде?
4. Жанқиярлық дегенде нені түсінесің?
5. Мына суреттерде Отан сезімі қалай бейнеленген?

ТЕСТ СҰРАҚТАРЫ

1. «Маугли» шығармасында не туралы әңгімеленеді?

- A) Хайуанаттар ортасына бейімделіп кеткен бала туралы
- Б) Ата-анасын сағынған бала туралы
- С) Адам ортасына бейімделіп кеткен мысық туралы
- Д) Жабайы жануарлар туралы

2. Адам баласына өмір бойы серік, үндес болатын сезім

- A) Сағыныш сезімі
- Б) Төзімділік сезімі
- С) Отан сезімі
- Д) Біліктілік сезімі

3. Ғұлама сөзінің мағынасы не?

- A) Ғалымдардың ғалымы
- B) Ұлы ақын
- C) Ұлы қолбасшы
- D) Тарихшы ғалым

4. 2014 жылы 15-16 мамыр күндері халықаралық конференция өткізілген қаланы тап.

- A) Ташкент
- B) Жыззақ
- C) Қоқан
- D) Самарқанд

«ЖАНҰЯ – ОТАН РӘМІЗІ» ТАҚЫРЫБЫ БОЙЫНША СҰРАҚТАР

- ❓
1. Президент Ислам Каримов жанұяны қалайша сипаттаған?
 2. «Өз үйім – өлең төсегім» деген нақыл сөздің мағынасын түсіндіре аласың ба?
 3. Отанды неліктен анаға теңейміз?
 4. Қандай әйгілі әулеттерді білесің?
 5. «Құс ұяда не көрсе, соны іледі» деген мақалды түсіндіріп беруге әрекеттен.
 6. Суреттерге қарай отырып, жанұяның адам өміріндегі маңызы жөнінде әңгімеле.

ТЕСТ СҰРАҚТАРЫ

1. Отан туралы айтылғанда көз алдымызға нелер келеді?

- A) Туылып-өскен үйіміз
- B) Мектебіміз
- C) Дәптеріміз
- D) Көшеміз

2. Тәуелсіздік алаңындағы ескерткіштің аты қандай?

- A) «Ел-жұрт тірегі»
- B) «Бақытты ана»
- C) «Азалы ана»
- D) «Ізгілік аркасы»

3. Әйгілі тарихи әулеттердің аттары жазылған қатарды көрсет.

- А) Мұғалімдер, дәрігерлер С) Инженерлер, сәулеткерлер
В) Ғалымдар, ақындар, зиялылар Д) Темурилер, бабурилер

4. Жанұяны неліктен қоғамның негізі дейміз?

- А) Қоғам мындаған жанұялардан құралғаны үшін
В) Адам баласы жанұяда өсіп, қалыптасатыны үшін
С) Негізгі уақытымыз жанұяда өткені үшін
Д) Жанұя қасиетті орта болғаны үшін

**«ОТАНҒА СҮЙІСПЕНШІЛІК» ТАҚЫРЫБЫ
БОЙЫНША СҰРАҚТАР**

1. Адамның ең басты арманы не?
2. Шираққа күш пен сенім берген не деп ойлайсың?
3. Елбасымыз Ислам Каримов «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch» кітабында Алпамыс жөнінде қандай пікірлер білдірген?
4. Суреттер арасынан «Отанға ант» ескерткішін тауып, көрсет.

5. Сен де әскери болып, салтанатты ант қабылдағың келе ме?

ТЕСТ СҰРАҚТАРЫ

1. Адам баласы үшін ең биік арман не?

- А) Дүние жүзін бойлап саяхат жасау
В) Кәсіп пен өнер, оқу мен білім иесі болу
С) Ата-анаға, ел-жұртқа мінсіз қызмет ету
Д) Өзгелерден артта қалып қоймау

2. «Тарих шындығы көрсеткеніндей, қан тамырында ұлттық мақтаныш, Отанға деген сүйіспеншілік соғып тұрған адам ғана ұлы істерге қабілетті болады» деген дәйексөз Елбасымыздың қайсы кітабынан алынған?

- A) «Olloh qalbimizda, yuragimizda» кітабынан
- B) «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch» кітабынан
- C) «Vatanga qasamyod – mardlik va jasorat madhiyasi» кітабынан
- D) «Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir» кітабынан.

3. Шираққа күш пен сенім берген не?

- A) Өзіне деген күшті сенім
- B) Жауды жақсы білгені
- C) Достары көп болғаны
- D) Туған еліне сүйіспеншілігі

4. «Отанға ант» ескерткіші қайсы қалада орнатылған?

- A) Самарқант
- B) Ташкент
- C) Терміз
- D) Қаршы

Екінші тарау. ОТАН-АНАМЫЗ – АБЫРОЙ-МАҚТАНЫШЫМЫЗ

ӨЗБЕКСТАН ДЕГЕН АТЫ БАР

Қадірлі оқушы, енді сенімен туған өлкеміз — Өзбекстан жөнінде сұхбат құрамыз. Бұл өте мазмұнды сұхбат-саяхат болып табылады.

Өзбекстан — әлемдегі ең ежелгі әрі қайталанбас ғажайып өлкелердің бірі. Ол Азия құрлығының ортаңғы бөлігіне, яғни Орталық Азия аймағына орын тепкен.

«Аймақ» — араб тілінен кіріп келген сөз, ол бағыт, шекара, аумақ деген мағыналарды білдіреді.

Өзбекстан солтүстік-шығысында Қырғызстанмен, солтүстігі мен батысында Қазақстанмен, оңтүстік-батысында Түркіменстанмен, оңтүстік-шығысында Тәжікстанмен, ал оңтүстігінде ішінара Ауғанстанмен шекаралас.

Өзбекстанның жалпы жер көлемі 447 400 шаршы километрді құрайды. Жер көлемінің бестен төрт бөлігі ойпатты жазықтықтардан, азын-аулақ бөлігі таулардан, адырлардан және тау баурайларынан тұрады.

Өзбекстан аумағынан Орталық Азияның ең ірі өзендері — Әмудария мен Сырдария ағып өтеді. Мемлекеттің шығыс және оңтүстік-шығыс бөлігінде Тянь-Шань, Алай, Түркістан, Зарафшан және Гиссар таулары бар. Бұл таулардың аралығында Ферғана, Зарафшан, Китаб-Шахрисабз, Сұрхан-Шерабад, Шыршық-Ахангаран сияқты үлкен аңғарлар орналасқан. Халықтың негізгі бөлігі осы аңғарларда жасайды.

Отанымыздың астанасы — Ташкент қаласы. Өзбекстан бір республика мен 12 облыстан құралған. Бұлар: Қарақалпақстан Республикасы, Әндіжан, Бұхара, Жыззақ, Науаи, Наманган, Самарқант, Сырдария, Сұрхандария, Ташкент, Ферғана, Хорезм және Қашқадария облыстары.

«Отанымыздағы әрбір облыстың, ауданның, әр ауыл мен қыстақтың, қаланың — барлығының өзіне тән бейнесі, кескін-келбеті мен түр-сипаты бар»¹.

Өзбекстанды бір көрген адам оны қатты ұнатып қалатыны сөзсіз. Елімізге сан мыңдаған туристер ағылып келіп жатыр, олар мына жомарт, күн шуақты өлкенің ғажайып сұлулығы өздерін ғашық еткені жайлы толғана әңгімелейді.

Өзбекстан алтын қоры бойынша дүниеде төртінші орында тұрады. Елімізде уран, мұнай мен газ, мыс, күміс, литий, фосфор, калий сынды минералды қазбалардың бай қоры, 20 мәрмәр кені, 15 гранит және асыл тастар кені бар.

Өзбекстан — жылдың төрт мезгілі толық көрініс табатын әлемдегі санаулы ғана мемлекеттердің бірі. Еліміздің диқаншылыққа өте-мөте қолайлы, мол өнімді топырағы, өзендері мен көлдері, ғажайып табиғаты, гүлденген қалалары мен ауыл-қыстақтары, көптеген өнеркәсіп орындары, теміржолы мен автомагистральдары, оқу-тәрбие, медицина, мәдениет ошақтары — бәрі қосылып ұлттық байлығымызды құрайды.

Сен «Нексия», «Дамас», «Матиз», «Ласетти», «Спарк», «Кобальт», «Малибу» және «Орландо» жеңіл автомобильдерін, «Сузуки» автобустарын, «Ман» жүк машиналарын жақсы білесің. Бұл машиналар тәуелсіздік жылдарында Асака және Самарқант қалаларында іске қосылған автомобиль зауыттарында жасалады.

¹ **Ислам Каримов.** Xalq ishonchi — oliy mas’uliyat. —Т.: «Ўзбекистон» баспа-полиграфия шығармашылық үйі, 2000 жыл, 225-бет.

Біздің еліміз әлемдегі автомобиль жасау өнеркәсібі дамыған 28 мемлекеттің бірі болып саналады.

Еліміз халқының жүз пайызы дерлік сауатты екені үлкен рухани байлығымыз болып табылады. Самарқант, Бұхара, Хиуа, Ташкент, Қаршы, Терміз, Кермене, Шахрисабз, Марғылан және Қокан секілді ежелгі қалалардағы құнды жәдігерліктер де — айтулы мақтанышымыз.

Мемлекеттегі түрлі институттарда, кітапханалар мен мұражайларда аса құнды қолжазбалар бар. Зардуштиліктің көне кітабы «Авесто» да біздің топырағымызда — ежелгі Хорезм топырағында дүниеге келген.

Мұсылман әлемінде барша мойындайтын алты ұлы хадистанушының үшеуі — біздің жерлестеріміз. Олар: Имам Бұхари, Имам Термізи және Имам Насои.

ҰЛЫ БАБАМЫЗДЫҢ ҰЛЫ КІТАБЫ

Қадірлі отандас, дүниеде бірінен-бірі қызықты, бірінен-бірі пайдалы кітаптар көп. Бірақ олардың арасында бүкіл адамзат үшін бірдей қадірлі, мындаған жылдар өтсе де өз құнын жоймайтындары саусақпен санарлықтай ғана.

Біз үшін ең қуанышты жері сол, адамның ақыл-зейінімен жазылған кітаптардың ең ұлысы біздің ұлы бабамыз Имам Бұхаридің атымен тығыз байланысты. Бұл — бүкіл мұсылман әлемі мойындаған шындық.

«Осынау қасиетті тұлғаның рухани мұрасының ең бастысы болып табылатын хадистер жинағы — «Ал-жоме ас-сахих»¹ кітабы ислам дінінде Құрани кәрімнен кейінгі екінші қастерлі қайнар болғандықтан, ислам сеніміне орай, ол өркениет жолында жазылған кітаптардың ең ұлысы саналады. Міне, он екі ғасырдан бері бұл кітап миллиондаған адамдардың жүрегін иман нұрымен жарқыратып, хақ жолына үндеп келеді»².

Қадірлі оқушы, сен тағы қандай ұлы кітаптарды білесің?

Ерте замандарда Қытайдан басталып, Шығыс пен Батысты өзара байланыстырып тұрған Ұлы жібек жолы біздің Отанымыздың аумағынан өткен. Бұл жол арқылы өлкемізге қажетті тауарлар мен өнімдерден тыс әр түрлі халықтарға тән мәдениет белгілері де кіріп келген.

Жібек жолы Қытайда өндірілген жібек маталарды Еуропа мемлекеттеріне жеткізіп, құрлықтар мен елдерді байланыстыруға қызмет еткені үшін оған «ұлы» деген атау қосып айтылған.

Тәуелсіздік жылдарында ұлттық байлықтарымызға байлық қосу жолында ауқымды жұмыстар қолға алынды. Әсіресе сен секілді жас ұрпақ өкілдері тек материалдық тұрғыдан ғана емес, рухани тұрғыдан да ешкімнен кем болмай кәмілетке жетуі үшін барлық қолайлылықтар туғызылып жатыр.

¹ «Ал-жоме ас-сахих» — сахих, яғни сенімді хадистер жинағы дегенді білдіреді.

² **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Маънавият» баспасы, 2013 жыл, 38-бет.

Біздің ең ұлы байлығымыз — өз Отанын жан-тәнімен сүйетін, оның әрбір сүйем жерін көзінің қарашығындай қорғайтын, ниеті таза, мақсаты ұлы, қайратты да жүректі халқымыз. Еліміздегі барша байлықтардың иесі, жаратушысы, оларды түрлі сынақтар мен машақаттардан күмәнсіз сақтап келе жатқан құдіретті де жасампаз күш — халқымыз болып табылады.

Өзбекстан — біздің жер бетіндегі бірден-бір Отанымыз. Жақсы күндеріміз де, жаман күндеріміз де осынау қасиетті топырақта өтеді. Ата-бабаларымыздың бейнесі, ана-әжелеріміздің әлдиі, бүгiнiмiз бен ертеңiмiз — бүкiл өмiрiмiз, тыныс-тiршiлiгiмiз осынау қасиеттi Отанның гүлденуiне байланысты. Сондықтан өзіміз туылып-өскен, киелі топырағында аяғымыздың ізі қалған, әр күні, әр минут сайын баға жетпес байлықтарынан ләззат алатын бұл ел үшін әрқашан қызмет етуге дайын болуымыз қажет.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Егер сен ақын болсаң, Өзбекстанға сүйспеншілігіңді қалай бейнелеген болар едің?
2. Әрбір маусымның табиғаттағы орны мен әсемдігі туралы әңгімелеп бере аласың ба?
3. Саған қайсы маусым көбірек ұнайды?
4. Еліміздің қайсы қалаларына барғың келеді?
5. Суреттерге зер салып, еліміздің байлықтары жөнінде білгенінді айт.

1

2

3

4

ӨЗБЕКСТАН ҰЛТТЫҚ КІТАПХАНАСЫ

Қадірлі оқушы, адам өмірінде кітап ерекше орын иелейді. Әсіресе жазу мен оқуды үйрену, білім алу, ең керекті кәсіп пен өнер дағдыларын меңгеру істерінде біздің ең жақын досымыз әрі басты кеңесшіміз кітап болып саналады.

Кітап ежелден-ақ білім мен ағартудың, ізгіліктің қайнары болған. Енді ғана қара жерді жарып шыққан жас өркеннің жарық күнге ұмтылғаны сияқты адамзат та кітапқа, оқу-білімге ұдайы талпынып өмір сүреді.

Қанқұйлы жау бірер мемлекетке бастырып кірсе, оның басқа да құнды байлықтарына қоса кітаптарын да жойып жіберуге тырысатыны немесе олжа ретінде алып кетпек болатыны тегін емес. Дұшпан өздері басып алған халықты осы жолмен руханиятынан, тарихи жадынан мақрұм етіп, оны бүтіндей бодан етуге әрекет жасайды.

Әлем халықтарының мәдени байлығы немесе даму тарихы жөнінде сөз қозғалғанда, алғашқы кезекте олардың ғалымдары, ақындары мен жазушылары қандай ұлы шығармалар жазғаны тілге алынады.

Біз үшін Имам Бұхаридің «Ал-жоме ас-сахих», Әбу Райхан Берунидің «Ежелгі халықтардан қалған жәдігерлер», Ибн Синаның «Медицина заңдары», Әлішер Науаидың «Хамса» шығармалары және басқа кітаптар ұлы байлық болып саналады.

Кітап арқылы біз тарихтан, ұлы бабаларымыздың өмірінен, келешек ұрпаққа мұра етіп қалдырған істері мен өсиеттерінен хабардар боламыз. Кітап оқу арқылы әлемдегі басқа халықтардың өмір салты, тілі, діні, әдет-ғұрыптары жөнінде түсінік алып, оларды ешкімнің үйретуінсіз-ақ ұнатып қаламыз. Кітап арқылы өзімізді басқаларға танытамыз.

Кітап — мемлекет пен қоғамның дамуын көрсететін ұлы өлшем. Кітап барлық замандарда қадірленіп келген. Ата-бабаларымыз оны өте қадірлі де қастерлі зат санап, үйдің төрінде, арнаулы сөрелерде, кейде тіпті темір сандықтарда сақтаған.

Кітапты сақтау мен пайдаланудың ең қолайлы жолы — кітапхана. Атқаратын міндетіне, үлкен-кішілігіне орай кітапханалар әр түрлі болады. Біздің елімізде ежелден-ақ әр үйдің өзіндік кітапханасы болған. Бұндай кітапхана жанұялық немесе жеке кітапхана деп аталады. Әрбір оқу орнында да оқушылар мен оқытушылар пайдаланатын кітапханалар бар. Бүгінгі таңда олар компьютерлік техникамен, технологиямен, интернет жүйесімен жабдықталғандықтан, олардың

аты да, атқаратын міндеті де өзгеріп, ақпарат-ресурс орталығы деп аталатын болды. Сен де өз мектебінде осындай орталықтың қызметін пайдаланып жүрсің, әрине.

Кітапхананың бұдан тыс балалар кітапханасы, жастар кітапханасы, ғылыми кітапхана, ұйымның кітапханасы, мемлекеттік кітапхана дейтін түрлері де бар.

Дүниедегі әрбір мемлекеттің рухани-интеллектуалдық әлеуетін көрсететін орталық немесе ұлттық кітапханалары да болады.

Ўзбекистон Республикасы Президентінің 2002 жылғы 20 ақпанда қабылдаған жарлығына сәйкес Әлішер Науаи атындағы Ўзбекистон ұлттық кітапханасына негіз салынды.

Бұл кітапхана 1870 жылы Ташкент халық кітапханасы деген атпен істей бастаған, кейінірек Түркістан мемлекеттік кітапханасы, Орта Азия мемлекеттік кітапханасы, Ўзбекистон мемлекеттік халық кітапханасы деген аттармен аталған кітапхана негізінде құрылды.

Ұлттық кітапхана 2012 жылы қазіргі сәулетті ғимаратта жұмыс бастады. Ғимараттың өте әсем де қайталанбас көркі көрген жанды өзіне баурап алады. Ол Ағарту орталығы деп аталатын, ұлттық кітапханамен бірге Симпозиумдар сарайын да қамтитын кешеннің құрамына енеді. Осынау ғажайып кешен Ташкент қаласының Әлішер Науаи көшесіне орын тепкен.

Симпозиумдар сарайында Ўзбекистон дамуының түрлі салаларында қол жеткізілген жетістіктерге арналған халықаралық конференциялар өткізіледі. Бұл жиындарға мемлекет Президенті Ислам Каримов қатысып, баяндама жасайды.

Ағарту орталығының шығыс жағында музыкалы субұрқак, ал оның айналасында жасыл алаң мен саябақтар орналасқан.

Ұлттық кітапхананың ішіне кірсеңіз, одан ары таң-тамаша боласыз. Бұл жерде барлығы 12 зал бар, олардың әрқайсысы нақты міндетті атқарады. Залдардағы кітап мұражайы, балалар бөлмесі, киноорталық, буфет, демалыс аймақтары, оқу орталығы мен электронды кітапхана да кең де жарықтығымен, барша қолайлылықтарымен келушілерге көтеріңкі көңіл күй бағыштайды.

Кітапхананың кітап және ақпарат-ресурс қоры өте бай әрі сан алуан. Оның жалпы көлемі 6 миллион нұсқадан астам. Олар-

дың арасында Құрани кәрімнің ежелгі нұсқаларынан бастап, Әлішер Науаи мен басқа да классик ақын-жазушыларымыз шығармаларының құнды қолжазбаларына дейін, ХІХ-ХХ ғасырлардағы ұлттық баспасөзіміздің үлгілері, өзбек және дүние жүзі әдебиетінің інжу-маржандары, түрлі салаларға қатысты ғылыми, ғылыми-көпшілік кітаптар, олардың баспа және электронды нұсқалары, интернет материалдары бар.

Кітапхана бір мезгілдің өзінде 900 адамға қызмет көрсете алады. Бұл жерде 220 оқушы орны компьютермен жабдықталған, бір академиялық сағат бойы интернетті тегін пайдалануға болады. Сонымен қатар нетбуктар жалға беріледі, 10 инфокиоск, брайл жазуымен басылған, яғни соқырларға арналған кітаптар, брайл клавиатурасымен жабдықталған компьютерлер жұмыс істейді.

Тоқ етерін айтқанда, ұлттық кітапхана мемлекетіміздің рухани қазынасы болып табылады. Күн сайын осынау құтты ордаға ғылым-білім нәрінен сусындауға топ-тобымен келіп жатқан жастарды көріп, халқымыздың шын мәніндегі жоғары рухани-ятты халық екендігіне көз жеткіземіз.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

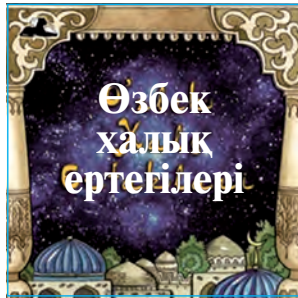
1. Сен кітапты сүйесің бе?
2. Сенің жеке кітапханаң бар ма?
3. Онда қандай кітаптар бар?
4. Мектебіндегі ақпарат-ресурс орталығының қызметін пайдаланасың ба?
5. Компьютер кітаптың орнын баса ала ма?
6. Суреттердегі кітаптардың қайсысын тандар едің? Неліктен?

1

2

3

4

ӨЗБЕКСТАН ХАЛҚЫ

Қадірлі оқушы, біздің ең үлкен байлығымыз еңбеккер әрі данышпан халқымыз екенін бұрынғы сабағымыздан біліп алдың. Сондықтан Отанымызды қаншалықты сүйіп, ардақтасақ, оның бар ауыртпалығын иығымен көтеріп келе жатқан халқымызды да соншалықты сүйеміз.

Әлемдегі ең әдемі сөздер, дәріптеулер Отанымызға қандай жарасса, халқымызға да сондай жарасады. Ең ғазиз атау — ана сөзін ең алдымен «Отан», «халық» деген сөздерге қосып айтамыз.

Отан мен халықты ешқашан бір-бірінен бөлек елестете алмаймыз. Халқымыз бейнесінен Отанымызды көрсек, Отанымыз бейнесінен халқымызды көреміз.

Халқымыз әлемдегі ең ежелгі халықтардың бірі болып саналады. Ең алдымен Отанымыздың көнелігі, оның топырағында осыдан үш мың жылдай бұрын бұл халықтың шаһарлар мен қыстақтар құрғаны, ұлттық мемлекет пен мәдениеттің негізін қалағаны осыны айғақтайды.

«Халық» сөзі араб тілінен аударғанда «жаратылған» деген мағынаны білдіреді. Яғни ізгі істерге қабілетті, бір тілде сөйлейтін, ортақ дәстүрлер мен құндылықтар негізінде өмір сүріп, ортақ мақсатқа қарай ұмтылатын адамдар тобы халық болып саналады. Бұл сөзбен қатар ұлт, ел, ұлыс, тұрғындар, халайық сөздері де қолданылады.

«Өзбекстан халқын, ұлтына қарамастан, Өзбекстан Республикасының азаматтары құрайды»¹.

¹ Өзбекстан Республикасының Конституциясы. 8-бап. —Т.: «Ўзбекстон» баспа-полиграфия шығармашылық үйі, 2014 жыл, 5-бет.

Мемлекетіміз көп ұлтты, елімізде өзбектерден тыс қарақалпак, тәжік, қазақ, қырғыз, түркімен, орыс, украин, корей, неміс, армян, әзербайжан, еврей сынды 130-дан астам ұлттар мен ұлыстардың өкілдері жасайды, олардың барлығы бірігіп Өзбекстан халқын құрайды. Бұл, әрине, мемлекетіміз үшін сирек кездесетін құбылыс. Себебі әрбір ұлт – Жаратқанның ұлы ғажайыбы болып табылады. Сан түрлі ұлттар мен ұлыстардың өкілдері өзара қарым-қатынастың нәтижесінде бір-бірінен көп нәрсені үйренеді, салт-дәстүрлері мен құндылықтарын байытады. Бұндай орта ел азаматтарының бойында ұлттық және діни бауырмалдықты, өзге халықтардың мәдениетіне құрметпен қарау сезімдерін қалыптастырады.

Мемлекет халқының құрамында өзбек ұлтының саны басым, сондықтан ұлттық мемлекеттігімізді өзбек мемлекеттігі, ал оның атын Өзбекстан деп атаймыз. Өзбекстан – өзбектер жасайтын мекен дегені.

Өзбек халқы дегенде, Өзбекстанда және дүние жүзінің басқа мемлекеттерінде өмір сүретін өзбек ұлтына жататын халықты, яғни өзбектерді түсінеміз.

Ўзбек халқы әлемдік өркениетке үлкен үлес қосқан халықтардың бірі болып саналады. Бұл халық Алып Ертоңға, Жалоллидин Мангуберді, Әмір Темір, Захириддин Мұхаммед Бабыр тәріздес батыл да батыр қолбасшыларды, Имам Бұхари, Имам Термизи, Имам Матуриди, Нажмиддин Кубро, Махмуд Замахшари, Бахауддин Нақшбанд сынды әулие-әнбиелерді, Ахмед Ферғани, Мұхаммед Хорезми, Ибн Сина, Әбу Райхан Беруни, Мырза Ұлықбек рәуіштес ғұламаларды, Әлішер Науаи, Машраб, Оғахи секілді ұлы ақындар мен ойшылдарды дүниеге әкелген.

Өзбекстан халқының құрамы көп ұлтты болғанындай, өзбек ұлтының құрамы да көп ұлысты болып келеді.

Соғдылар, сақтар, массагеттер сияқты түркі тайпалары қазіргі өзбектердің арғы аталары болған. Сен массагеттер көсемі Тұмаристің иран әскерлеріне, сақ тайпасынан шыққан Ширақ батырдың Дари әскерлеріне, ал соғды перзенті Спитаменнің грек қосындарына қарсы табанды күрес жүргізгені жөніндегі әңгімелерді оқыған шығарсың.

Өзбек халқының құрамын қалыптастыруға қарлұқ, оғыз, найман, қыпшақ, қоңырат, кенегес, барлас, маңғыт сынды көптеген тайпалар мен рулардың өкілдері де маңызды үлес қосқан.

Адамның қай рудан немесе қай ұлыстан екендігі оның басқалардан жоғары тұратынын және дербес жеңілдікке ие болатынын білдірмейді. Біз бірегей Өзбекстанның бірегей өзбек халқына жататынымызды терең түсініп, соны әрқашан мақтан тұтуымыз керек.

«Дүниеде бірыңғай өзбек ұлты бар, хорезмдік, ферғаналық, сұрхандариялық арасында ешқандай ұлттық айырма жоқ, олардың барлығын да өзбек халқының перзенті деп ұғынуға, жас ұрпақты нақ осындай рухта тәрбиелеуге тиіспіз»¹.

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Маънавият» баспасы, 2013 жыл, 91-бет.

Ата-бабаларымыз ежелден-ақ Өмудария мен Сырдария бойын мекендеп, бұл аумақтағы көгалдар мен жазықтарда дербес өркениетке, яғни мәдени дамуға негіз қалаған. Көптеген үңгірлер мен жартастарға қашап салынған суреттер, хаттар, классикалық әндер мен күйлерді қамтитын «Шашмақом» тәрізді мәдениет жәдігерліктері, Варахша, Афрасияб, Кеш, Нақшаб, Кубо, Ахсикент, Мыңөрік, Шахрухия тақылеттес аңыздық қалалардың қалдықтарынан табылып жатқан құнды деректер сол өркениеттің жемістері болып саналады.

«Цивилизация», яғни «өркениет» сөзі латын тілінен аударғанда мәдени даму деген мағынаны білдіреді.

«Халық — мемлекеттік өкіметтің бірден-бір қайнары»¹.

Халық еліміздегі барлық байлықтардың иесі болғандықтан, мемлекеттік шеңбердегі үлкен өзгерістер оның ризалығымен жүзеге асырылады. Бүгінгі таңда мемлекетті басқару мен түрлі реформаларды жүзеге асыру бойынша маңызды шешімдер қабылдауда нақ осы ереже бұлжытпай орындалып келеді.

Сен ата-ананың махалла жиналыстарына барғанын, кейде «Сайлауға барып, дауыс беріп келейік», — деп, таң атқаннан-ақ сайлау учаскесіне аттанып бара жатқанын көрген шығарсың. Адамдар мемлекеттік және қоғамдық маңызы бар мәселелерге өзінің көзқарасын осылай білдіреді. Халық еркінің жүзеге асуы деп осыны айтамыз. Мындаған, миллиондаған азаматтардың көзқарасы, қалау-еріктері жинақталып, бүкіл халықтың еркіне айналады.

Азамат — мемлекет аумағында тұрақты жасайтын, мемлекеттің және қоғамның өміріне қатысты мәселелерді шешуге қатысуға құқылы тұлға.

¹ Өзбекстан Республикасының Конституциясы. 7-бап. —Т.: «Ўзбекстон» баспа-полиграфия шығармашылық үйі, 2014 жыл, 5-бет.

Қорыта айтатын болсақ, Өзбекстан халқы елімізде орнатылып жатқан жаңа өмір мен жаңа қоғамның негізгі құрылысшысы болып саналады. Бұл қоғамның мән-мазмұнын, даму дәрежесі мен болашағын сол халықтың арман-тілектері мен ұмтылысы белгілейді.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Біз өз халқымызды неліктен сүйеміз?
2. Суреттерде халқымыздың қандай салт-дәстүрлері бейнеленген?

1

2

3

3. Сен халқымыздың қайсы қасиеттерін ұнатасың?
4. Өз өмірінде сол қасиеттерге сүйнесің бе?
5. Өзбекстан перзенті екендігіңді мақтан тұтасың ба? Неліктен?
6. Халқымыз жөніндегі қандай өлеңді немесе әнді білесің?

Практикалық жаттығу

МЫРЗА ҰЛЫҚБЕК МҰРАЖАЙЫ

Қадірлі оқушы, сен Самарқант қаласына барғансың ба?

Самарқанттың 2750 жылдан астам тарихы бар. Ол әлемдегі Рим, Дамаск, Афина секілді ежелгі қалалардың қатарына жатады.

Бұл қалада адамды еріксіз қайран қалдыратын тарихи ескерткіштер, ұлы сәулеткерлік жәдігерліктер көп. Солардың бірі — қаланың шығыс жағындағы көне Шопаната төбелігіне орын тепкен Мырза Ұлықбек обсерваториясы.

Обсерватория — жұлдыздардың және аспан денелерінің қозғалысын бақылайтын нысан.

Мырза Ұлықбек — Сайыпқыран Әмір Темірдің сүйікті немересі, Шығыс Ояну кезеңінің ең жарқын өкілдерінің бірі, әлемдік ғылым мен білімнің дамуына өлшеусіз үлес қосқан ұлы ғұлама және мемлекет қайраткері. Оның шын есімі — Мұхаммед Тарағай. Атасы Әмір Темір оны «ұлық бегім» деп еркелеткендіктен, Мырза Ұлықбек деген есіммен әйгілі болып кеткен.

Обсерватория XIV ғасырда Мырза Ұлықбектің жарлығына орай салынған. Оның ғимараты үш қабатты болған, діни қайшылықтар, еларалық қақтығыстар өмір сүрген кезеңдерде екі қабаты қирап, қатты бүлінген. Бүгінгі таңда обсерваторияның тек секстант деп аталатын, қос доғадан тұратын төменгі бөлігі ғана сақталып қалған.

Елбасымыз Ислам Каримовтың бастамасымен 2010 жылы бұл обсерваторияның орнында Мырза Ұлықбек мұражайы бой көтерді.

Мұражайдың кең де жарық залын тамашалағанымызда, Өмір Темір мен темурилер әулетінің әлемдік тарихтағы орны жөнінде әңгімелейтін үзінділермен, осы әулет билеген кезеңде тарихи қалаларымызда салынған сәулет ескерткіштерімен танысамыз. Ұлы ағартушы ақын Әлішер Науаидың темурилер әулетінің көрнекті өкілі Ұлықбекке арнаған әйгілі өлең жолдарын оқимыз. Мырза Ұлық-

бектің астрономия мектебі, ғылым саласындағы ұлы жаңалықтары, оның «Зижи жадиди Курагони», яғни «Көрегеннің жаңа жұлдыздар кестесі» кітабының нұсқалары да біздің көкейімізде үлкен қызығу оятады. Бұл кітапта 1018 жұлдыздың орналасуы анық көрсетілгені, Мырза Ұлықбек қандай аспап-құралдардың көмегімен ғылыми бақылаулар жүргізгені туралы құнды мәліметтерге ие боламыз.

Мұражайға орта ғасырларда өмір сүрген ұлы поляк астрономы Ян Гевелидің қолымен жасалған гравюраның үлкейтілген нұсқасы да қойылған. Бұл туындыда Мырза Ұлықбек ежелгі аңыздарға орай астрономия құдайы болып саналған Уранияның оң жағынан орын алған. Картинада Мырза Ұлықбек Птоломей, Коперник, Галилео Галилей сынды әлемнің ұлы астрономдары ортасында бейнеленген. Бірақ олардың арасынан тек біздің бабамыз ғана ең ұлы мәртебеге лайықты деп саналған. Мырза Ұлықбектің бас жағында «Өз ісімді лайықты ізбасарларыма қалдырдым» деген жазу бар. Бұл арқылы ұлы бабамыздың «мен ашқан жаңалықтарды келешек ұрпақ міндетті түрде жалғастырады» деген сенім-үміті айқын көрініс тауып тұр.

Расында да бүгінгі таңда жас ғалымдарымыз ұлы ғұламаның сол істерін лайықты жалғастырып келеді. Өзбекстан Ғылым академиясының Астрономия институтында және оған қарасты Қашқадария облысының Китаб ауданына орналасқан Майда-

нак обсерваториясында аспан денелерін зерттеу бойынша жемісті жұмыстар жүргізіліп жатыр. Осындай бақылаулардың нәтижесінде 2010 жылы жаңа шағын ғаламшар ашылды. Мемлекет Президенті Ислам Каримовтың ұсынысымен бұл ғаламшарға «Самарқант» деген ат берілді.

Мырза Ұлықбектің ұлы жаңалықтары бүгінгі таңда да бүкіл әлемді таңдандырып отыр. Бұны төмендегі өмірлік оқиға да дәлелдейді.

КОМПЬЮТЕРДІҢ ҚАТЕСІ

Елбасымыз Ислам Каримов 1996 жылы Парижде ЮНЕСКО-ның Бас хатшысы Федерико Майормен әңгімелескенін еске алып, былай деп жазады: **«Сол кезде Майор Ұлықбектің ғылыми мұрасын жоғары бағалап, оның жұлдыздар қозғалысына орай есеп-қисаптарын бүгінгі таңдағы компьютердің көмегімен зерттеп көргенде, бар-жоғы бірнеше минутқа айырмасы болғаны анықталды деген сөзді айтты. Сонда мен бұған жауап ретінде: «Жоқ, Федерико Майор мырза, Ұлықбек қателесуі мүмкін емес, бәлкім компьютерлер қателескен шығар», — деген едім. Бұл сөз достық әзіл ретінде айтылған болса да, оның астарында терең шындық жатқаны рас еді деп ойлаймын»¹.**

Мұражайдан осы сөздерді де оқып алуға болады.

Қадірлі оқушы, сеніңше, адам көп қателесе ме, әлде компьютер ме?

¹ **Ислам Каримов.** Yuksak ma'naviyat — yengilmas kuch. —Т.: «Маънавият» баспасы, 2013 жыл, 46—47-беттер.

Мырза Ұлықбек мұражайынан шыққанымызда, оның солтүстік жағындағы әсем алаңда ғұлама бабамыздың еңселі ескерткіші бой көтеріп тұрғанын көреміз.

Бұл жердегі тамашадан кейін Самарқанд қаласының орталығындағы Регистан алаңына орын тепкен, XIV ғасырда Мырза Ұлықбек салдырған және көп жылдар бойы өзі шәкірттерге сабақ берген Ұлықбек медресесін барып көруімізге болады. Сонда ұлы бабамыздың игі істері жөніндегі түсінігіміз анағұрлым байи түседі.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Сен түнгі жұлдызды аспанды көргенсің бе?
2. Жұлдыздар жайлы көбірек білгің келе ме?
3. Мырза Ұлықбек обсерваториясы неліктен төбенің басына салынған?
4. Мырза Ұлықбек ескерткіші қайсы суретте бейнеленген?

1

2

3

5. Майданак обсерваториясы қай жерге орналасқан?

ЎЗБЕКСТАН МЕМЛЕКЕТИ

Қадірлі оқушы, әлемдегі әрбір халықтың арман-тілектерін, қалау-еріктерін жүзеге асыруда және оның мүдделерін қорғауда мемлекет өте маңызды орын иелейді.

Мемлекет — халықтың өз мүдделерін көздеп құрған, өкілеттік берген кеңсе негізінде басқару әдісі.

Өзбекстан аумағында біздің жыл санауымыздан бұрынғы кезеңдерде де мемлекеттер болған. Бұны қалай білеміз? Зардуштилік ілімінің басты кітабы болып табылатын «Авесто» осыдан үш мың жылдай бұрын біздің елімізде, бүгінгі Хорезм топырағында дүниеге келген. Демек, «Авесто» біздің жыл санауымыздан бұрынғы VIII—VII ғасырларда жазылған. Бұл кітапта сол замандарда адамдардың қауымдасып өмір сүргені, олардың арасынан билеушілер сайланғаны, қалалар мен бекіністер салынғаны жөнінде айтылады. Ал бұлардың барлығы қазір біз өмір сүріп жатқан топырақта ұлттық мемлекеттілік болғанын білдіреді.

Отанымыздың астанасы — Ташкент қаласында «Орда» деген жер бар. Ерте замандарда хан сарайы орналасқан орынды орда деп атаған. Демек, Ташкент қаласындағы бүгінгі «Орда» деген жерде де хан сарайы болған.

«Орда» — «орта» сөзінің өзгерген формасы, ол ортадағы орын, орталық деген мағынаны білдіреді.

Самарқанд қаласындағы Көксарай Сайыпқыран Әмір Темір бабамыздың қонысы болғаны, Бұхара, Хиуа және Қокан қалаларындағы Аркілер мен Орда үйлері, еліміздің түрлі аумақтарында сақталып қалған қамалдар мен бекіністердің қирандылары да ежелгі мемлекеттігіміздің тарихи белгілері болып саналады.

Мемлекетіміз аумағында ерте замандарда Соғды, Бактрия (Бохтар замин), Паркана, Кушан, Тұран, Түркістан, Мауароуннаһр, Саманилер, Қараханилер, Ғазнавилер, Хорезм мемлекеттері гүлденіп, дамыған.

Ал XIX ғасырда Сайыпқыран Әмір Темірдің күдіретті мемлекетке негіз қалағанын сен бұдан бұрынғы сабақтарымыздан жақсы білесің. Өкінішке орай Әмір Темір қайтыс болған соң, бұл мемлекет бірнеше шағын хандықтарға бөлініп кетті. Олардың арасында өзара қайшылық пен шиеленіскен қақтығыстар етек алды. Осының салдарынан шетелдік басқыншылар мемлекетке ауыз салып, тарыдай бытыратып жіберді. Алдымен Дешті Қыпшақтан келген қосын, сосын Иран әскерлері, ал XIX ғасырда патшалық Ресей армиясы елімізге басып кіріп, отарлап алды.

1917 жылдың қазан айында Ресейде большевиктер партиясы мемлекеттік төңкеріс жасап, өкімет басына келген соң, елімізде отарлық езгі бұрынғыдан да күшейді. Большевиктер үкіметі 1924 жылы Орта Азия аумағында ұлттық шекаралану шараларын жүргізді. Соған орай Отанымыздың қазіргі аумағында Өзбек советтік социалистік республикасы құрылды.

Бұл кезеңде еліміз «республика» деп аталғанымен, негізінде үлкен елге тәуелді республика болды. Тек 1991 жылы 31 тамызда ғана Президент Ислам Каримовтың басшылығымен өз тәуелсіздігімізге қол жеткіздік. Осыдан соң біз шын мәнісіндегі ұлттық мемлекетімізге ие болдық.

**Біріккен Ұлттар
Ұйымының ғимараты**

Өзбекстан 1992 жылы 2 наурызда дүние жүзі мемлекеттерінің халықаралық бірлестігі — Біріккен Ұлттар Ұйымына қабылданды. Бүгінгі таңда ол әлемдік қауымдастықтың тең құқылы мүшесі болып табылады.

Әлемдік қауымдастық дегенде, ортақ мақсаттар негізінде бірігіп іс-қимыл жасайтын мемлекеттер мен халықаралық ұйымдар, әлемдегі барлық прогресшіл күштер түсініледі.

Өзбекстан — дүниелік мемлекет. Дүниелік мемлекет дегенде, халықтың қалау-еркімен қабылданған Конституцияға және соның негізіндегі заңдарға сүйене отырып дамитын мемлекетті түсінеміз.

«Өзбекстан — егеменді демократиялық республика. Мемлекеттің «Өзбекстан Республикасы» және «Өзбекстан» деген атаулары бірдей мағынаны білдіреді»¹.

Демек, еліміз ресми түрде «Өзбекстан Республикасы», «Өзбекстан» деген аттармен аталады. Ресми құжаттарда мемлекетіміздің аты нақ осылай жазылып, осылай айтылады. Жай сөзбен сөйлесу үдерісінде оны «біздің мемлекетіміз», «еліміз», «Отанымыз», «топырағымыз» дейтін сөздермен бейнелеуге болады.

Өзбекстанның мемлекеттік құрылысы, яғни мемлекетті басқару және қоғамдық құрылысының мәні негізгі заңымыз — Конституцияда белгіленген. Сондықтан да мемлекеттік құрылыс туралы сөз қозғалғанда, конституциялық құрылыс деген тіркес те қолданылады.

Еліміз бүгінгі таңда құқықтық демократиялық мемлекет орнату жолымен алға басып барады. Құқықтық демократиялық мемлекетте барлық қарым-қатынастар заң негізінде жүргізіледі.

«Демократия» грек тілінен аударғанда «халық өкіметі» деген мағынаны білдіреді.

Құқықтық демократиялық мемлекетте ел өміріне қатысты маңызды мәселелер халықпен, оның өкілдерімен, яғни депутаттармен кеңесу негізінде шешіледі. Яғни бұндай мемлекетте азаматтардың құқықтары мен бостандықтары, халықтың ерік-қалауы бірінші орында тұрады.

¹ Өзбекстан Республикасының Конституциясы. 1-бап. —Т.: «Ўзбекстон» баспа-полиграфия шығармашылық үйі, 2014 жыл, 4-бет.

Бүгінде біздің елімізде құқықтық демократиялық мемлекеттің барлық белгілері мен ерекшеліктері, қағидаттары қалыптасып, жетіліп келе жатыр.

Өзбекстан Президенті Ислам Каримов «Күшті мемлекеттен — күшті азаматтық қоғамға қарай» деген идеяны алға қойды. Бұның мағынасы сол, құқықтық демократиялық мемлекет азаматтық қоғамды талап етеді.

Азаматтық қоғам — мемлекет пен қоғамды басқаруға азаматтар және олар құрған беймемлекеттік ұйымдар, өзін-өзі басқару институттары белсене қатысатын қоғам болып табылады.

Сен өзін жасайтын жердегі махалла кеңсесін жақсы білесің. Махалла — өзін-өзі басқару институты болумен қатар, азаматтық қоғамның өзіне тән үлгісі де.

Елбасымыздың дерлік барлық сөздері мен баяндамаларында құқықтық демократиялық мемлекет пен азаматтық қоғам орнатудың ең маңызды мәселелері жайлы пікір өрбітіліп, оларды шешу бойынша практикалық міндеттер белгіленеді. Әсіресе мемлекет басшысының 2010 жылы 12 қарашада Өзбекстан Олий Мажлисі Сенаты мен Заң шығару палатасының біріккен жиналысында баяндалған Мемлекеттегі демократиялық реформаларды тереңдету және азаматтық қоғамды дамыту концепциясы бұл салада зор маңызға ие болды. Осы концепция негізінде Конституциямызға маңызды өзгерістер мен қосымшалар енгізілді, бірқатар заң құжаттары қабылданды. Бұлардың барлығы да Өзбекстанның құқықтық демократиялық мемлекет және азаматтық қоғам орнату жолымен аршынды адымдап бара жатқанын дәлелдейді.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Махалла жиналыстарына сенің жанұяңнан кімдер қатысады?
2. Бұндай жиналыстарда не туралы айтылатынына қызығасың ба?

3. Суреттердегі ежелгі камалдар мен сарайлар неліктен салынған деп ойлайсың?

4. Егер мемлекет болмаса, адамдар бейбіт те ауқатты өмір сүре ала ма?

Практикалық жаттығу

ТӘУЕЛСІЗДІК – ЕҢ АЛДЫМЕН ҚҰҚЫҚ ДЕГЕНІ

Қадірлі оқушы, Отан азат та тәуелсіз болса, оның күш-құдіреті күннен-күнге арта түседі, байлығына байлық қосылады, бұндай өлкеде өмір сүру шынайы бақытқа айналады. Сондықтан да туған жер туралы сөз қозғалғанда, тәуелсіздік тақырыбын айналып өтуге болмайды.

«Егемендік» сөзі тәуелсіздік дегенді білдіреді. Ал тәуелсіздік – ешкімге тәуелді болмай, өз құқы мен туған жеріне өзі иелік жасап, еркін де азат өмір сүру дегені.

Өз тағдырын өзі белгілейтін, бүгінгі және ертенгі өмірін өз халқының ерік-қалауы негізінде, оның мүдделерін көздеп ұйымдастыратын, ішкі және сыртқы саясатын ерікті түрде жүргізетін, құқықтары мен шекараларын қорғап, өз азаматтары өмірінің қасиеттілігін сақтай алатын мемлекет қана нағыз тәуелсіз мемлекет бола алады.

Тәуелсіздік сөзі еркіндік, азаттық, теңдік секілді сөздермен де астарласып жатады. Ал егемендік, яғни суверенитет сөзі француз тілінен аударғанда жоғары билік дегенді аңғартады. Сол себепті ол көбінесе биліктің тәуелсіздігін бейнелейді.

Мемлекеттің егемендігі, егемен республика, халық егемендігі сияқты ұғымдар қолданылған кезде, ең алдымен, өкімет билігіне иелік ету тұрғысынан тәуелсіз болуға мән беріледі.

Өзбекстан егемендікке қол жеткізгенге дейін КСРО деп аталатын империяның құрамында бұрынғы орталыққа бас иген он бес одақтас республиканың бірі болды. КСРО зорлық пен зомбылыққа, еркін де азат халықтарды мәжбүрлеу негізінде құрылған мемлекет еді. Ол ұлан-байтақ аумақты алып жатқаны, әлемдегі көптеген халықтарды өзінің бұғауы астында ұстап тұрғаны үшін коммунистік империя немесе қызыл империя деп аталды.

«Империя» — латын тілінен аударғанда абсолютті, яғни шектелмеген өкімет билігі бар, өзінің қол астына көптеген мемлекеттер мен халықтарды күшпен бағындырып тұратын ірі держава дегенді білдіреді.

Әдетте империяны император басқарған. Бірақ бұрынғы КСРО әдемі идеологиялық тіркестермен бүркемеленгені себепті өзін «тең құқықты социалистік республикалар одағы» ретінде көрсетуге тырысты. Бұл одақты осындай идеялардың орындалуын бақылап тұратын КОКП деп аталатын Кеңес одағы коммунистік партиясы мен оның көсемдері басқарды.

Астанамыз Ташкент қаласындағы «Қуғын-сүргін құрбандары» мұражайында отаршылдық жылдарында халқымыздың қаншалықты үлкен құрбандар бергені, азаттық жолының қаншалықты ауыр да күрделі болғаны жөнінде көптеген тарихи құжаттар бар.

Біздің ержүрек ата-бабаларымыз да жат жұрттық басқыншыларға қарсы тек қарумен ғана емес, оқу-біліммен де күрес жүргізген. Бұған XX ғасырдың бас кезіндегі жәдиттік қозғалыс өкілдерінің қызметі жарқын мысал бола алады.

«Жәдит» сөзі араб тілінен аударғанда «жаңа» деген мағынаны білдіреді.

Ағартушы бабаларымыз тәлім-тәрбие орындарын жаңаша ұйымдастыру, театрлар, кітапханалар, мұражайлар ашу, газеттер мен журналдар шығару жолымен халық тұрмысын өзгертуге талпынды. Сондықтан да олар «жәдиттер» деп аталды. Жәдиттердің негізгі мақсаты халықты білімді, сауатты ету арқылы елдің тәуелсіздігіне қол жеткізу болған. Бірақ теңдік пен тәуелсіздік ешқашан өзінен-өзі келмейді. Бұл туралы көрнекті ағартушы Мунаввар қары Абдурашидханов былай деген: **«Бүкіл дүниедегі еркіндіксүйгіш күштер арасында бір сөз бар: еркіндік берілмейді, алынады. Ешнәрсе оңай алынбайды, оны тек қан мен құрбандық арқылы ғана алуға болады. Адам Атадан осы уақытқа дейін ешқандай ел мен мемлекетке теңдіктің берілгенін, онда да қансыз, құрбандықсыз берілгенін тарихтан таба алмаймыз»¹.**

Президент Ислам Каримов осы ақиқатты ескеріп, **«Азаттыққа тек күреспен ғана қол жеткізуге болады»²,** — деген болатын.

Мемлекеттің тәуелсіздігі оның халқы үшін өз келешегін өзі белгілеу, азат та еркін, бейбіт өмір сүру құқын береді, игі мақсат-

¹ Vatan va millat muqaddasdir. —Т.: «Маънавият» баспасы, 2000 жыл, 31-бет.

² **Ислам Каримов.** Vatan va xalq mangu qoladi. —Т.: Әлішер Наяи атындағы Өзбекстан ұлттық кітапханасының баспасы, 2010 жыл, 17-бет.

тарға жету жолында үлкен мүмкіндіктер туғызады. Сондықтан да Елбасымыз: «Тәуелсіздік — ең алдымен құқық дегені»¹, — деп жиі айтады.

Расында да халқымыздың тәуелсіздіктен бұрынғы және тәуелсіздіктен кейінгі өмірін салыстырып қарайтын болсақ, егемендіктің арқасында қаншалықты үлкен құқықтарға қол жеткізгенін көреміз. Әсіресе сен сияқты миллиондаған жастардың заманалық мектептерде оқып, білім алуы, ешкімнен кем болмай өсіп, кемелденуі тәуелсіз Отанымызда адам үшін, оның жан-жақты дамуы үшін орасан зор мүмкіндіктер жасалғанын көрсетеді. Бұндай құқықтардан ешқашан айырылмау үшін, еліміз гүлденген сайын оларды кеңейтіп, нығайтып отыру үшін біз халық алдындағы, Отан алдындағы борышымызды терең ұғынып, оларды жан-тәнімізбен беріле орындауға ұмтылуымыз керек.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Сен өз құқықтарыңды білесің бе? Борыштарыңды ше?
2. «Тәуелсіздік — ең алдымен құқық дегені» дегенде нені түсінесің?
3. Суреттердегі балалар өз құқықтарын қалай пайдаланғандығы жөнінде әңгімеле.

1

2

3

4

4. Сен өз құқықтарыңның берік әрі тұрақты болуы үшін не істеу керек деп ойлайсың?

¹ **Ислам Каримов.** Vatan va xalq mangu qoladi. —Т.: Әлішер Наваи атындағы Өзбекстан ұлттық кітапханасының баспасы, 2010 жыл, 19-бет.

ЎЗБЕКСТАН ПРЕЗИДЕНТИ

Қадірлі оқушы, біз сүйікті Отанымыз — Өзбекстанның тәуелсіздігі, егемендіктің арқасында қол жеткізген жетістіктері жөнінде әңгіме қозғалғанда, бір ұлы адамның есімін қадір-құрметпен тілге аламыз. Ол — Өзбекстан Республикасының Президенті Ислам Каримов. Бұл есім бүгінгі тәуелсіз Өзбекстан мемлекетінің атымен тығыз астасып жатыр, оларды бір-бірінен айырып алу мүмкін емес.

Президент Ислам Каримов — жаңа Өзбекстан мемлекетінің негізін қалаушы, әрбір күні жаңа, тың леппен басталатын барлық игі өзгерістердің бастамашысы.

Өлкеміздің тәуелсіздікке қол жеткізуі, әлемдік қауымдастықтан лайықты орын иелеуі, ұлттық мемлекеттігіміздің тіктелуі, Өзбекстанның Конституциясы, «өзбек моделі» деген атпен бүкіл дүниеге танылған даму жолымыз, өміріміздің барлық салаларындағы реформалардың ойдағыдай жүзеге асырылуы — бәрі-бәрінде Елбасымыздың тарихи қызметі өлшеусіз үлкен. Осынау ұлы тұлға кеңестік жүйе әлі де билеп тұрған ауыр кезеңде Өзбекстанның тәуелсіздігі жолындағы күресін батыл бастады. Бұрынғы одақтас республикалардың басшылары арасынан бірінші болып елімізде президенттік басқаруды енгізді.

Президент — мемлекет басшысы, елдің Қарулы Күштерінің Жоғары Бас қолбасшысы болып саналады. Оны Өзбекстан Республикасының азаматтары жалпыхалықтық сайлау негізінде бес жыл мерзімге сайлайды.

Президент барлық азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының, Конституция мен заңдардың қатаң сақталуының кепілі болып табылады. Өзбекстан Президенті

еліміздің ішкі және сыртқы саясатының негізгі бағыттарын белгілейді, оларды жүзеге асыруға басшылық жасайды, Өзбекстан Республикасының халқы атынан жұмыс жүргізеді.

Мемлекеттік саясат ішкі және сыртқы саясат болып бөлінеді. Ішкі саясат мемлекеттегі түрлі күштерді ортақ мақсат жолында біріктіру, реформаларды жүзеге асыру, елдегі алаңсыз өмірді сақтау, экономиканы өркендету, халықтың әл-ауқатын жақсарту сияқты мәселелерге бағытталады. Ал сыртқы саясат өзге мемлекеттермен, халықаралық ұйымдармен, әлемдік қауымдастықпен достық байланыстарды, ынтымақтастықты жақсартуға бағытталады.

Сен бұрынғы кеңес заманында жүзеге асырылған әр түрлі зорлық-зомбылықтарды көрмеген бақытты ұрпақтың өкілісің. Сол қанау мен езгіге толы жылдарда еліміздің байлықтары аяусыз таланды. Большевиктер тіпті ұлы бабаларымыздың қабірлерін ашып, олардың рухтарын мазалаудан да бас тартпады. Екінші дүниежүзілік соғыс қарсаңында Сайыпқыран Әмір Темір мен темурилер әулетінің қабірлері ашылды. Әмір Темірдің өмірлік серігі болған Бибіханымның моласынан алтын заттарды, тіпті мәлікенің бір сақинасын саусағымен қоса кесіп алғаны тарихтан белгілі.

Бұндай келеңсіздіктер кеңес өкіметінің соңғы жылдарына дейін бірде жария түрде, тағы бірде жасырын жолдармен жалғаса берді. Өткен ғасырдың 80-жылдарында «өзбектер ісі» деген жалған айыптармен мындаған бейкүнә жандардың абақтыға жабылуы да сол зорлықтардың нәтижесі еді. Бұрынғы орталықтан келген Гдлян, Иванов дейтін қанқұйлы тергеушілер бастаған топтар ешқандай дәлел-айғақтарсыз қарапайым адамдардың үйлеріне басып кіріп, жанұя мүшелерін қорлады. Олар тіпті әйелдер мен қыздардың моншақ-сырғаларына дейін талап алды. Тұтқындалғандарды әбден қинап, өздері жапқан жаланы мойындатып, жалған құжаттарға қол қоюға мәжбүрледі.

Ал бұрынғы орталықтағы газет-журналдар орынсыз жала мен негізсіз өсектерді қарша боратып, халқымызды бүкіл әлемге жаманатты қылуға тырысты.

Ислам Каримов 1989 жылы 23 маусымда Өзбекстан басшысы ретінде жұмыс бастаған соң, жар жағасына дерлік барып қалған жағдайды ондау, әділетті тіктеу үшін қатаң күрес жүргізуге кірісті (бұл туралы Елбасымыздың «O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida» кітабында егжей-тегжейлі жазылған). Міне, осындай күрестердің нәтижесінде мындаған бейкүнө жандар бостандыққа шығып, бала-шағаларының құшағына қайтып оралды. Халқымыздың мүбарак аты ақталды, абырой-атағы тіктелді. Жерлестеріміз тағы да ұлттық өздігін мақтан тұтып өмір сүру мүмкіндігіне ие болды.

1991 жылы 31 тамызда Президент Ислам Каримов Өзбекстан тәуелсіздігін бүкіл әлемге жариялады.

Елбасымыздың ұлттық құндылықтарды қалпына келтіру саласындағы қызметі өз алдына бір төбе. Оның бастамасымен тіліміз, дініміз, ұлттық өздігіміз, Наурыз, Рамазан, Құрбан айттары тақылеттес ұлттық мейрамдарымыз қайта тіктелді. Отандастарымыз қажылық және умра сапарларына емін-еркін барып келетін болды. Бұрындары аттары да, шығармалары да, тарихи қызметтері де бізге беймәлім болып келген көптеген ұлы бабаларымыз тағы өзімізге қайтып оралды. Бұдан бұрынғы сабақтарымызда айтылғанындай, ежелгі шаһарларымыздың тарихи даталары халықаралық шеңберде мерекеленіп, ол жерлердегі сәулет ескерткіштері, тарихи жәдігерліктер түбегейлі жөндеуден шығарылды.

Бүгінгі таңда еліміздің барлық салаларында толағай табыстарға қол жеткізіліп, экономикалық әлеуетіміз, халықтың әлауқаты, Отанымыздың халықаралық мәртебесі мен абыройы еселеніп келеді. Қалалар мен ауыл-қыстақтардың шырайынашырай, көркіне-көрік қосылып, көрген жанды тамсандыратын болды. Бұлардың барлығы да — Елбасымыздың алысты болжай білетін көрегендігі нәтижесінде жүзеге асырылып жатқан реформалардың арқасы.

Әсіресе 1997 жылы Президенттің бастамасымен жасалып, қабылданған Кадрлар дайындаудың ұлттық бағдарламасы елімізде 12 жылдық жалпыға міндетті әрі тегін оқу жүйесін енгізуде аса маңызды рөл атқарды.

Бұрынғы жүйе кезеңінде мектептер мен балалар бақшаларын, тіпті, ағымдық жөндеуден шығару үшін де қаржы табылмайтын еді. Тәуелсіздік жылдарында, атап айтқанда, 2004-2009 жылдарда 1000-ға жуық жалпы білім мектептері түбегейлі реконструкциядан шығарылып, көпшілігі жаңадан салынды. Сонымен қатар елімізде 1500-ден астам лицей мен колледж, 69 жоғары оқу орны — университеттер, институттар, академиялар жастардың терең білім алып, тәжірибе арттыруы үшін қызмет етуде.

Елбасымыздың ұлттық мемлекеттігімізді тіктеу, халық өмірінің барлық салаларын реформалау жолындағы қызметтері орасан зор, олардың барлығын біріндеп санап отырудың мүмкіндігі жоқ, әрине. Сондықтан да Президент Ислам Каримовтың есімі тәуелсіз мемлекетіміздің, Отан-анамыздың рәмізіне айналып кеткен.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Сен теледидардан Президентіміздің сөздерін тындағансың ба?
2. Елбасымыздың қайсы сөздері есінде сақталып қалды?
3. Сен, Елбасымыз армандағандай, оқу пәндерін, шет тілдерді жақсы меңгерген, саламатты әрі кемел азамат болуға әрекет жасайсың ба? Қалай жасайсың?
4. Суреттерге зер сала отырып, мемлекет басшысының жастарға көңіл бөлуі жөнінде әңгімелеп бер.

1

2

3

Практикалық жаттығу

ИМАМ БҰХАРИ ЕСКЕРТКІШ КЕШЕНІ

Қадірлі оқушы, еліміздің әйгілі зиярат орындары, қасиетті де қастерлі жәдігерліктер жөнінде сөз қозғалғанда, жерлестеріміз де, шетелдік қонақтар мен туристер де Имам Бұхаридің ескерткіш кешенін алдымен тілге алады. Бұл құнды ескерткіш Самарқант облысының Пайарық ауданындағы Хартаң қыстағында орналасқан.

Имам Бұхари бүкіл мұсылман әлемінде мухаддистер (хадистанушылар) сұлтаны деп танылған.

Бұл ұлы тұлғаның қабірі әзім Самарқант қаласының солтүстігінде, бар-жоғы отыз шақырымдай қашықтықта орналасқанына қарамай, бұрынғы КСРО кезеңінде көп жылдар бойы қараусыз, күтімсіз қалып қойған. Бұл жерде ұлы әулие атамыздың қабірі бар екені ешкімнің қаперіне де кіріп-шықпаған. Бертін келе кездейсоқ бір себеппен Имам Бұхаридің қабірі анықталып, ол араға сиықсыздау кесене салынған.

«Хадис» – араб сөзі, ол хабар, жаңалық деген мағыналарды, Мұхаммед Ғалейкісаламның айтқан сөздері, жасаған істері мен нұсқаулары жөніндегі аңыздарды білдіреді.

Имам Бұхаридің кесенесі тек тәуелсіздік жылдарында ғана жан-жақты көріктендіріліп, бүгінгі сәулетті көрініске келтіріліп, қайта құрылды.

«Мухаддис» те араб сөзі, ол хадисті уағыздаушы, оларды жинап, сұрыптаумен шұғылданушы ғұлама дегенді білдіреді.

Алғашында, анығырағы, 1997 жылдың желтоқсан айында Президент Ислам Каримовтың құзырында Имам Бұхари кешенінің жаңа жобасы талқыланды. Осы басқосуда Елбасымыз болашақ кешеннің ішкі және сыртқы көрінісі, ол жерде салынатын әрбір ғимарат, олардың күмбездері, қақпалары, тіпті бағандарының қандай болуы керектігі жөнінде құрылысшылар мен мамандарға тиісті кеңестер берді.

«Имам Бұхари ескерткіш кешеніндегі бас нүкте – ғұламаның қабір-кесенесі, – деді Елбасы талқылау барысында. – Бүкіл дүние жүзінен миллиондаған адамдар келіп, ең алдымен сол қабірді тәу етеді. Сондықтан, менің ойымша, біз сәулеткерлік шешімнің қақ ортасына Имам Бұхаридің қабір-кесенесін орнатуымыз керек».

Мемлекет басшысы аталмыш кешеннің өзіне тән сипаты мен ерекшелігі болуға тиіс екендігін қайта-қайта қадап айтты: «Бұл ескерткіштің өн бойынан ата-бабаларымыздан мұра болып қалған сәулеткерлік үрдістер, шығыстық философияның жүрегі саналатын Самарқандтың, Бұхара мен Хиуаның тарихи жәдігерліктерінде суреттелген тендесі жоқ құрылыс әдістері жарқын көрініс табуға тиіс».

Осы басқосуда кешеннің құрылыс материалдары қандай болуы керектігі жөнінде де сөз қозғалып, бұл мәселе бойынша да анық та айқын нұсқаулар беріледі: «Бізде ежелден-ақ тарихи-сәулеткерлік ескерткіштер күйдірілген кірпіштен қаланған. Бұнда табиғи климат жағдайлары, сыртқы ортаның әсері жан-жақты ескеріледі. Ғимараттардың қабырғаларын ғана емес, аулалары, мешіт-медреселердің едендері де күйдірілген, яғни «мұсыл-

Имам Бұхари кесенесі

мани» кірпіштен қаланады. Имам Бұхари кешенінің құрылысында бізде солай жасауымыз керек».

Президент ата-бабаларымыздың қолымен салынған көне ғимараттардың ең негізгі жақтарына назар аударып, ойын одан ары жалғастырады: «Біріншісі — кірпіш, екіншісі — бағандар. Ұлттық құрылысшылығымыздың екі негізгі тірегі осы. Сондықтан да Имам Бұхари мешіт-медресесі кешенінің құрылысына «мұсылмани» кірпіш тауып қолданасыздар. Тағы бір ұсыныс, кешенің екі жағында алды ашық үлкен бастырма құру жөнінде де ойлап көру қажет. Бастырмаға жетпіс төрт оймалы ұстын орнатылса, оның бейнесі қайталанбас сипатта болар еді. Ұстындардың сапасына, әсіресе ағашы-

на айрықша көңіл бөлген жөн. Шынар, арша, жаңғақ және гүжім секілді жергілікті ағаштардан жасалса тіпті жақсы. Ұстындардың бір бөлігін Хорезм шеберлеріне, бір бөлігін Самарқанд пен Бұхара шеберлеріне, тағы бір бөлігін ферғаналық шеберлерге тапсыру керек. Бастырма мандайшаларын өрнектеу істеріне де барлық облыстардың шеберлері қатысса, бұл шын мәніндегі жалпыұлттық әрі жалпыхалықтық жәдігерлік болады».

Сәулеткерлер, құрылысшылар мен шеберлер Елбасының сөздерінен шабыттанып, үлкен күш-жігермен іске кірісті. Өне сол пікір-ұсыныстар негізінде Имам Бұхари кешені жобасының бүтіндей жаңа үлгісі жасалды. Одан кейін де Президент бұл тақырыпқа бірнеше рет қайта оралып, әр кез тың пікірлер мен ұсыныстар айтып, жобаны толықтырып, байытып отырды. Ал 1998 жылдың жазында құрылыс алаңына барып, жүзеге асырылып жатқан жұмыстардың барысымен танысты, құрылысшылармен және мамандармен ойласып, бағалы нұсқаулар мен кеңестер берді.

ЖАҚСЫЛЫҚТЫҢ ӨТЕУІ

Ақыры 1998 жылдың қазан айында кешеннің құрылысы аяқталды. Ол 23 қазан күні Имам Бұхаридің 1225 жылдық мерейтойы құрметіне салтанатты түрде ашылды. Сол күні ұлы бабамыздың мерейтойына байланысты әлемнің түрлі мемлекеттерінен бұл жерге келген құрметті қонақтар — көрнекті діни ғұламалар, ғылым-білім және мәдениет қайраткерлері, халықаралық ұйымдардың өкілдері мен жерлестеріміз алдында Елбасымыз сөз сөйледі. Әсіресе мемлекет басшысының мына сөздері барлық қатысушылардың көкейінен, жүректерінің төрінен лайықты орын алды:

«Қасиетті құран аятында атап көрсетілгеніндей, »Жақсылықтың өтеуі тек жақсылық болып табылады»...

... Азаттығымыздың бастапқы жылдарынан-ақ біз Имам Бұхаридің кесенесін сол ұлы тұлғаның абырой-құрметіне лайықты етіп, айнала-төңірегі кіршіксіз таза ортаға, зияратқа келген момын-мұсылмандарға рухани күш-қуат беретін киелі орынға айналдыруға ниеттенген едік. Алланың қолдауымен осынау ізгі ниетіміз орындалған мына құтты күні мен бұл сәулетті ескерткіш кешенінің жай әншейін зиярат орны емес, бәлкім көрікті Өзбекстанымызды бүкіл әлемге танытатын, жас ұрпақты ізгілікке тәрбиелейтін, әрбір адамды өмір мен мәңгілік жөнінде ойландыратын газиз орын болып қалатынына сенемін»¹.

Расында да осынау құнды ескерткіш халқымыздың, Отанымыздың ұлы хадистанушы перзентіне, оның пәк рухына жоғары құрмет пен бас июдің іс жүзіндік дәлелі болып қалды.

Имам Бұхари кешенінің жалпы алаңы 10 гектарды құрайды. Үлкен қақпадан ішке кірісінмен-ақ Имам Бұхари бабамыздың сәулетті кесенесі мен мұңдалап тұрады.

¹ **Ислам Каримов.** Ma'naviy yuksalish yo'lida. —Т.: «Ўзбекистон» баспа-полиграфия шығармашылық үйі, 1998 жыл, 444-, 450-беттер.

Ол көгілдір күмбезді, асыл тастармен, шығыстық үлгідегі ою-өрнектермен безендірілген. Кесененің қос қапталында алды ашық, жетпіс төрт оймалы ұстыннан тұратын үлкен бастырма құрылған.

Бастырманың шынар, арша, жаңғақ және гүжім ағаштарынан жасалған оймалы ұстындары хорезмдік, самарқандтық, бұхаралық және ферғаналық ағаш шеберлерінің қолдарынан шыққан. Бастырма мандайшаларын өрнектеу істерінде еліміздің барлық облыстарынан келген ағаш шеберлері мен оймашылардың қолтаңбалары бар. Осылайша Имам Бұхари кешені шын мәніндегі жалпыұлттық, жалпыхалықтық маңызы бар ескерткішке айналды.

Бүгінгі таңда аталмыш зиярат орнына елімізден, әлемдегі өзге мұсылман мемлекеттерінен жүздеген, мыңдаған адамдар келіп жатыр. Олар Имам Бұхаридің құрметіне тағзым етіп, кешенді үлкен қызығумен тамашалайды.

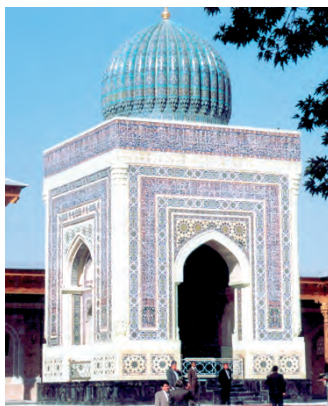

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Сен бірер хадисті жатқа білесің бе?
2. Имам Бұхаридің қабірі ескі жүйе кезінде неліктен қараусыз қалған?
3. Имам Бұхари кесенесін суреттердегі Әмір Темір және Имам Мотуриди кесенелерімен салыстыр. Олардың күмбездері мен ою-өрнектерінде қандай айырмашылықтар бар?

1

2

3

ОТАНЫМЫЗДЫҢ РӘМІЗДЕРІ

Қадірлі оқушы, адамдар жер бетіндегі заттар мен құбылыстарды, олардың ерекшеліктері мен белгілерін анық сипаттау үшін түрлі рәміздерді пайдаланады. Бұндай рәміздер пішініне, мән-мазмұнына сәйкес бір-бірінен өзгешелеу болады. Ерте замандарда адамдар құдайды өздерінше ұғынып, алуан түрлі ескерткіш бейнелер, идолдар (бұт) және сәнемдер жасаған. Бұндай рәміздерде құдайлар бірде адам түрінде, тағы бірде періште түрінде бейнеленген. Әсіресе көркем әдебиеттерде рәміздер өте көп. Мәселен, біз оқыған өлеңдерде, әңгімелер мен ертегілерде ана мейірімі күннің шуағына, сұлу қыздар айға, батыр жігіттер арыстанға, олардың жүйрік аттары желге немесе найзағайға теңестіріледі. Бұлардың барлығы да көркем рәміздер деп аталады.

Рәміз — белгілі бір заттың сипаты, ұқсасы, оның мән-мазмұнын өз бойына жинақтаған символдық бейнесі.

Дүниедегі ең ұлы да ғазиз құндылық болғандықтан, Отанның да рәміздері көп. Отан рәміздері ресми және бейресми, тарихи немесе заманауи болуы мүмкін. Біздің еліміздің мемлекеттік рәміздері — ту, елтаңба және әнұран. Сонымен қатар Президент, парламент, үкімет, Конституция, мемлекеттік тіл, астана, ұлттық валюта да мемлекеттігіміздің ең маңызды белгілері, рәміздері болып саналады.

Ресми белгілердің мағына-мазмұны, қалыбы мемлекеттің Конституциясында және басқа заңдарында арнайы белгіленеді. Олар Отанымыздың қадір-құрметінің, тәуелсіздігі мен егемендігінің белгісі ретінде заңмен қорғалады. Оларды білу, құрметтеу және көздің қарашығындай сақтау әрбір азаматтың борышы болып табылады.

Отанның қасиетті рәміздері халықты бірлестіріп, оны бірыңғай мақсатқа қарай жұмылдыруға, кез келген жағдайда да өз елінің мүдделері үшін күресуге шақырады.

Өзбекстан Республикасының мемлекеттік туы 1991 жылы 18 қарашада қабылданған.

Тудағы көгілдір түс — өміршендікті бейнелейтін түпсіз тұңғиық аспан мен судың рәмізі. Ақ түс — бейбітшіліктің рәмізі, ол халқымыздың ізгі ниетті ұмтылыстарын өз бойына жинақтаған. Ал жасыл түс табиғаттың жаңаруының белгісі болып табылады. Ол ерте замандардан бері жастықтың, үміттің, шаттықтың белгісі саналып келеді. Тудағы қызыл жолақтар — халқымыздың жан-дүниесіндегі күш-қайрат пен құдіреттің белгісі. Ол тәуелсіздік жолындағы күрестер мағынасын да білдіреді. Жарты ай бейнесі халқымыздың ислам діні дәстүрлеріне адалдығымен тығыз байланысты, ол жаңа өмірді, яғни тәуелсіздікті бейнелейді. Тудағы он екі жұлдыз — он екі ғарыш ғаламшарын білдіреді.

Өзбекстан Республикасының мемлекеттік елтаңбасы 1992 жылы 2 шілдеде қабылданған.

Елтаңбаның сол жағында бидай масақтары, ал оң жағында ашылып тұрған мақта бұтақтары тудың бейнесі түсірілген таспамен оралған. Елтаңбаның ортасында алыстан көрінген таулар мен өзендерге тұтасқан аңғар бойына алтын күн өз нұрын шашып тұр. Елтаңбаның жоғарғы бөлігінде шығыста мусамман деп аталатын сегіз қырлы жұлдыз бейнеленген. Мусамманның ішінде жарты ай мен жұлдыз бар. Елтаңбаның алдыңғы бөлігінің орта

тұсында қанатын жайған Жалын құсы тұр. Ал төменгі бөлігінде Өзбекстан Республикасының туын бейнелейтін таспаның ортасына «Өзбекстан» деген сөз жазылған.

Қадірлі оқушы, дүкенде екі әдемі футболка тұр делік. Оның біреуіне біздің мемлекетіміздің елтаңбасы, ал екіншісіне шетелдік әйгілі футболшының суреті түсірілген. Сен олардың қайсысын таңдайсың?

Өзбекстанның мемлекеттік әнұраны 1992 жылы 10 желтоқсанда қабылданған. Оның сөзін Өзбекстан Қаһарманы Абдулла Орипов, ал әнін сазгер Мутаваккил Бурханов жазған.

Мемлекеттік әнұранда Отанымыздың қайталанбас сұлулығы, халқымыздың жоғары адамгершілік қасиеттері, тәуелсіздігіміздің мәңгілігі, жарқын келешегіміз, Отанның тірегі жас ұрпақ екені жырланады.

Өзбекстан азаматы болып саналатын әрбір адам мемлекеттік әнұранды жатқа білуге және оның мағынасын терең түсініп орындауға міндетті.

Дүниеде бейресми рәміздер де көп. Мәселен, Америка Құрама Штаттары дегенде бұл елдегі Азаттық ескерткішін, Франция дегенде —Эйфель мұнарасын, Қытай Халық Республикасы дегенде — Ұлы Қытай қорғанын, Үндістан дегенде — Тәжмахал ескерткішін көз алдымызға келтіреміз. Ал біздің еліміз туралы әңгіме қозғалғанда, көпшілік Самарқанд, Бұхара, Хиуа және Ташкент сияқты ежелгі қалаларды, Регистан, Арк, Хазірет Имам сынды сәулет ескерткіштерін, Бұхари, Термізи, Хорезми, Самарқанди, Тошканди секілді аттармен әлемге танылған ұлы ғұламаларымызды еске алады.

Өзіміз де Отаннан жырақта жүріп, оны сағынсақ, бал татыған жеміс-жидектерін, әсемдігіне тіл жетпейтін қалалары мен ауылдарын, қарапайым да кішіпейіл адамдарын еске аламыз. Осылардың барлығының бейнесінен жанымыздан да артық Отанымызды көргендей боламыз.

ОТАН САҒЫНЫШЫ

Тағдырдың талабымен Үндістан топырағында өмір сүріп, сол өлкеде құдіретті мемлекеттің негізін қалаған Захириддин Мұхаммед Бабыр бабамыз әрқашан туған отанын сағынып өмір сүрген. Бұл ұлы тұлға үшін сүйікті өлкесінен әкелінген, оны еске түсіретін кез келген зат Отанының бейнесі болып көрінеді. Оның жазғандарына қарағанда, елімізден апарылған қауынды иіскей тұрып, жас балаша өксіп жылаған екен. Өйткені сол сәтте ол Отанының иісін сезгендей болады, балалық шағы өткен жылдарды аңсайды. Атқа мініп Отанына қарай шаба жөнелгісі, қанат байлап құстай ұшып кеткісі келеді. Өкінішке орай жолдың ұзақтығы, үнді топырағындағы мемлекеттік істермен қолы байланып қалғандығы себепті жүрегінде зіл-батпан болып жатқан бұл арманын жүзеге асырудың лажын таппайды.

Отанымыздың тарихи рәміздері дегенде, ежелгі қалаларымыз бен ғасырлар бойы олардың рәмізі болып келе жатқан жәдігерліктерді көз алдымызға келтіреміз. Ал заманауи рәміздер бүгінгі кезеңнің рухын, халқымыздың қазіргі арман-ұмтылыстарын бейнелейді. Мәселен, көне Бұхараның қақ ортасындағы Минораи Калон жәдігерлігі көп жылдар бойы бұл қаланың өзіндік рәмізі болып келді. Ал 2010 жылы Елбасымыздың бастамасымен бой көтерген «Көне әрі мәңгілік Бұхара» монументі осынау қасиетті топырақтың көркемдік әдіспен жасалған заманалық рәмізіне айналды.

Ұлы Сайыпқыран бабамыз Шахрисабздегі сәулетті Ақсарайды өз күш-құдіретінің белгісі ретінде салдырған. Сол себепті оның мандайшасына «Кімде-кім біздің күш-құдіретімізге шүбә келтірсе, салдырған ғимараттарымызды көрсін» деген сөздерді жаздырып қойған. 1996 жылы осы жәдігерлікке тұтасып жатқан алаңда Өмір Темірдің ескерткіші орнатылды. Бүгінде ол қаланың заманалық рәмізіне айналған.

Самарқантағы Шохи-зинда, Бибіханым, Регистан жәдігерліктері қатарына тәуелсіздік жылдарында қосылған Имам Бұхари,

Имам Мотуриди кешендері мен басқа да ескерткіштер еліміздің ежелгі рәміздерін көздің қарашығындай абайлап сақтаумен қатар, халқымыздың бүгінгі арман-ұмтылыстарының, жасампаздық істерінің жарқын бейнесі болып табылатын заманауи рәміздерге де үлкен назар аударылып отырғанын дәлелдейді. Мәселен, Отанымыздың астанасы – Ташкент қаласындағы Тәуелсіздік алаңында құрылған Ізгілік аркасы, Тәуелсіздік және ізгілік монументі халқымыздың ұлы арман-ұмтылыстарының рәміздері болып саналады. Біз бұл рәміздердің әрқайсысынан Отанымыздың әсем де қайталанбас көркін көреміз.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Сен өз қалаңның немесе ауылыңның рәмізін нелерден көресің?
2. Шетелдік қонақтарға Өзбекстанның рәмізі ретінде нені тарту еткен болар едің?
3. Еліміздің мемлекеттік әнұранын орындап бер.
4. Суреттер арасынан тарихи және заманауи рәміздерді көрсет.

Практикалық жаттығу

ӨЗБЕКСТАН КОНСТИТУЦИЯСЫ

Қадірлі оқушы, Өзбекстан Конституциясы – Отанымыз тәуелсіздігінің ұлы рәміздерінің бірі, әрбір отандасымыздың құқықтары мен бостандықтарын құқықтық тұрғыдан кепілдейтін басты құжат. Елімізде қабылданатын барлық заңдар Конституцияға сәйкес дайындалады, бекітіледі және өмірге енгізіледі. Сондықтан да Конституцияны Негізгі Заң деп атаймыз.

«Конституция» — латын сөзі, ол орнату, түзілу деген мағыналарды білдіреді. Бүгінгі таңда адамның, мемлекет пен қоғамның құқықтары мен міндеттемелерін жан-жақты реттеп отыратын, жоғары заңдық күші бар, басқа заңдарға негіз әрі мемлекет тәуелсіздігінің кепілі болып қызмет ететін заң құжаты мағынасында қолданылады.

Конституция көлеміне қарағанда оншалықты үлкен болмағанымен, мемлекетіміздің саяси құрылысы, әлеуметтік-экономикалық дамуы, мемлекет пен азаматтың, қоғамдық құрылымдардың барша құқықтары мен міндеттемелеріне қатысты мәселелерді қамтитыны, олардың құқықтық негізін белгілейтіндігі үшін оны өміріміздің басты энциклопедиясы дейміз.

Конституция халқымыздың, мемлекет пен қоғамның өмірінде, дамуында басты рөл атқаратындықтан, оны әрқайсысымыз терең үйренуге, күнделікті тұрмыста, оқу мен жұмыста оның талаптарына сүйеніп жасауға тиіспіз. Бұл — барлығымыздың азаматтық парызымыз.

Конституция — мемлекеттің құқықтық негізі, іргетасы. Бұл негізді қалаған, нығайтқан, яғни Конституцияны жасау мен жетілдіре түсудің негізгі бастамашысы да — Елбасымыздың өзі.

Өзбекстан Конституциясы 1992 жылы 8 желтоқсанда қабылданған.

Аталмыш дата елімізде жыл сайын Конституция күні ретінде мерекеленеді. Осы мейрам қарсаңында Елбасымыз Ақсарай резиденциясында Отанымыздың жоғары атақтарымен, орден-медальдарымен марапатталған жерлестерімізге бұл марапаттарды салтанатты түрде тапсырады. Бұндай шаралар астанамыз Ташкент қаласында, сондай-ақ облыстарда да өткізіледі.

Өзбекстан Конституциясының 13-бабына сәйкес «адам мен оның өмірі, бостандықтары, ар-ожданы, қадір-құрметі және басқа қол сұғуға болмайтын құқықтары жоғары құндылықтар болып саналады»¹.

Жоғарыда тілге алынған рәсімдердің нақ Конституция мерекесі күндерінде өткізілуін «адам мен оның өмірі, бостандықтары, ар-ожданы, қадір-құрметі және басқа қол сұғуға болмайтын құқықтары жоғары құндылықтар болып саналады» деген ережемен байланыстыра түсіндіріп бер.

Сол күндері Ташкент қаласындағы «Өзбекстан» форумдар сарайында Конституция күніне арналған тағы бір үлкен салтанат өткізіледі. Онда Президент Ислам Каримов баяндама жасап, тәуелсіз Өзбекстанның гүлденіп-дамуында Конституцияның рөлі өлшеусіз екені, Негізгі Заңымызда белгіленген мақсат-міндеттерді жүзеге асыру жолында халқымыздың қандай жетістіктерге қол жеткізгені, сонымен қатар алдымызда тұрған өзекті мәселелер бойынша тың пікірлер мен идеяларды ұсынады.

Елімізде 1997 жылдан бері әрбір жылға арнайы атау беріліп келеді. Әрбір жыл бойынша мемлекеттік бағдарлама қабылданып, қомақты жұмыстар атқарылып жатыр. Міне, осындай істердің негізгі жоспары, оларды жүзеге асырудың жол-жобалары да нақ Конституция күнінде белгіленеді.

Өзбекстан Конституциясы «Кіріспеден», 6 бөлімнен, 26 тараудан, 128 баптан тұрады.

Конституцияда елімізде жасайтын бірер адамның, әлеуметтік топ пен қабаттың мүдделері, құқықтары мен бостандықтары назардан тыс қалмаған. Сондықтан да оны бүкіл қоғамды бірлестіруге қызмет ететін жалпыұлттық құжат, халықтық сананың құнды үлгісі деп атаймыз. Солардың қатарында сен секілді

¹ Өзбекстан Республикасының Конституциясы. —Т.: «Ўзбекистон» баспа-полиграфия шығармашылық үйі, 2014 жыл, 6-бет.

жастардың да құқық-мүдделері Негізгі Заңымыздан өз көрінісін тапқан. Мәселен, «Әркім білім алуға құқылы. Тегін жалпы білім алу мемлекет тарапынан кепілденеді» (41-бап), «Аналық пен балалық мемлекет тарапынан қорғалады» (65-бап) тәрізді бірқатар ережелер мен өлшемдер осыны дәлелдеп тұр.

Біз Отанымызды шын жүректен сүйетін, оған шексіз берілгендік танытып, жанқиярлықпен өмір сүретін саналы азамат болу үшін Конституцияны, сол негізде қабылданған заңдарды жақсы білуге тиіспіз. Бұл бізге өмірден дұрыс жолды тандауымызға, түрлі проблемаларды ақылмен шешуге көмектеседі.

Негізгі Заң біз үшін қайрат пен жігердің, мақтаныш пен абыройдың қайнары болып табылады. Оның әрбір бабын оқыған сайын, ол берген мүмкіндіктерді пайдаланып, өз алдымызға қойылған ізгі мақсаттарға қол жеткізген сайын біз қандай ұлы халық екенімізді, ұлы Отанның перзенті екенімізді шын жүректен сезінеміз. Одан жігерленіп, бұрынғыдан да биік межелерді иелеуге ұмтылып өмір сүреміз.

Сұрақтар мен тапсырмалар:

1. Сен өзіңнің тегін білім алу құқығыңды қалай пайдаланып жүрсің?
2. Өзіңнің тағы қандай құқықтарыңды білесің?
3. Сен Конституцияны үйренуді қалайсың ба?
4. Мына суреттерге қарап, Конституцияда белгіленген адам құқықтары жөнінде әңгімелеп бер.

1

2

3

4

ҚАЙТАЛАУ

«ӨЗБЕКСТАН ДЕГЕН АТЫ БАР» ТАҚЫРЫБЫ БОЙЫНША СҰРАҚТАР

1. Өзбекстан қайсы аймаққа орналасқан?
2. Еліміз қайсы мемлекеттермен шекаралас?
3. Өзбекстанның жалпы жер алаңы қанша?
4. Мемлекет аумағынан қандай ірі өзендер ағып өтеді?
5. Ел аумағы қайсы таулармен қоршалған?
6. Суреттерге қарап, елімізде қандай автомобиль зауыттары бар екенін айт.

ТЕСТ СҰРАҚТАРЫ

1. Өзбекстан қайсы аймаққа орналасқан?

A) Оңтүстік Азия	C) Орталық Азия
B) Шығыс Еуропа	D) Латын Америкасы

2. Өзбекстан оңтүстік-шығыста қай мемлекетпен шектеседі?

A) Әзербайжан	C) Тәжікстан
B) Ресей Федерациясы	D) Түркіменстан

3. Мемлекетіміздің жалпы жер алаңы қанша шаршы километрді құрайды?

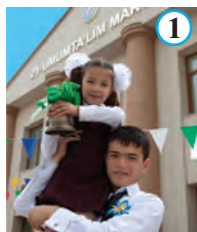
A) 300 мың шаршы километр	C) 447400 шаршы километр
B) 749 329 шаршы километр	D) 942 023 шаршы километр

4. Елімізде ...-дан астам ұлт пен ұлыс өкілдері жасайды.

- A) 130-дан астам C) 50-ге жақын
B) 100-ден астам Д) 200-ден астам

**«ӨЗБЕКСТАН МЕМЛЕКЕТІ» ТАҚЫРЫБЫ
БОЙЫНША СҰРАҚТАР**

- ❓ 1. Ертеде мемлекетіміздің аумағында қандай мемлекеттер болған?
2. Әмір Темір қайсы қаланы өз мемлекетінің астанасы етіп белгілеген?
3. Әмір Темір елімізді қандай басқыншылардан азат етті?
4. Біз қашаннан бастап ұлттық мемлекеттігімізді тіктеуге кірістік?
5. Әлемдік қауымдастық дегенде нені түсінеміз?
6. Өзбекстан қандай мемлекет?
7. Суреттерге қарай отырып, мемлекет жасап берген мүмкіндіктер туралы әңгімеле.

ТЕСТ СҰРАҚТАРЫ

1. Қайсы ежелгі кітап біздің еліміз аумағында дүниеге келген?

- A) «Рамаяна» C) «Маһабхарат»
B) «Дон Кихот» Д) «Авесто»

2. «Орда» сөзі ... деген мағынаны білдіреді.

- A) Ортадағы орын, орталық C) Қыстақ
B) Қала Д) Үй

3. Қайсы ұлы мемлекет қайраткері Самарқантты өз мемлекетінің астанасы етіп белгілеген?

- A) Абдуллахан C) Әмір Темір
B) Жалолиддин Мангуберді Д) Тұмарис

4. Өзбекстан БҰҰ-ға мүше болған датаны белгіле.

- A) 1995 жылғы 21 наурыз C) 1992 жылғы 2 шілде
B) 1992 жылғы 2 наурыз Д) 1991 жылғы 1 қыркүйек

«ӨЗБЕКСТАН ПРЕЗИДЕНТИ» ТАҚЫРЫБЫ БОЙЫНША СҰРАҚТАР

1. Өзбекстан Республикасы Президентінің аты-жөнін толық айт.
2. Президенттің Отан алдындағы тарихи қызметтері жөнінде нелерді білесін?
3. 1990 жылғы 24 наурыз күні Өзбекстанда қандай басқару енгізілді?
4. Өткен ғасырдың 80-жылдарында елдегі жағдай неліктен қиындап кетті?
5. 1989 жылы Өзбекстан басшысы ретінде жұмыс бастаған кім?
6. Суреттер арасынан «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch» және «O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida» кітаптарын тауып, олардың авторы кім екенін айт.

1

2

③

ТЕСТ СҰРАҚТАРЫ

1. **Ўзбекистанда президентлик басқару қашан енгізілді?**
 А) 1991 жылы 31 тамыз
 В) 1992 жылы 8 желтоқсан
 С) 1990 жылы 24 наурыз
 Д) 1993 жылы 14 қаңтар
2. **Елбасымыз Ислам Каримов Ўзбекстан басшысы ретінде қашан жұмыс бастады?**
 А) 1986 жылы
 В) 1990 жылы
 С) 1989 жылы
 Д) 1991 жылы
3. **Президент Ислам Каримовтың тәуелсіздік қарсаңындағы Ўзбекстан туралы жазылған кітабы қалай аталады?**
 А) «Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch»
 В) «O‘zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida»
 С) «Olloh qalbimizda, yuragimizda»
 Д) «Ma'naviy yuksalish yo‘lida»
4. **Қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күні**
 А) 9 мамыр
 В) 22 маусым
 С) 31 тамыз
 Д) 8 желтоқсан

«ОТАНЫМЫЗДЫҢ РӘМІЗДЕРІ» ТАҚЫРЫБЫ БОЙЫНША СҰРАҚТАР

1. Өзің сүйетін рәмізің бар ма?
2. Дәптерің немесе кітабың өзгелердікінен ерекшеленіп тұруы үшін қандай белгі қоясың?
3. Еліміздің мемлекеттік рәміздерін атап бер.
4. Өзбекстан Республикасының Мемлекеттік туы қашан қабылданған?
5. Мемлекеттік елтаңбасы ше?
6. Мемлекеттік әнұранның сөзі мен әнінің авторлары кімдер?
7. Суреттерге қарап, Отанымыздың рәміздері туралы әңгімеле.

ТЕСТ СҰРАҚТАРЫ

1. Еліміздің мемлекеттік рәміздері көрсетілген қатарды көрсет.

A) Мемлекеттік ту, елтаңба, әнұран	C) Таулар мен адырлар
B) Өзендер мен көлдер	D) Мемлекеттік кеңселер

2. Өзбекстан Республикасының Мемлекеттік туы қабылданған күнді тап.

A) 1991 жылғы 1 қыркүйек	C) 1992 жылғы 2 шілде
B) 1992 жылғы 8 желтоқсан	D) 1991 жылғы 18 қараша

3. Өзбекстан Республикасының Мемлекеттік елтаңбасы қашан қабылданған?

A) 1997 жылғы 22 қыркүйек	C) 1991 жылғы 18 қараша
B) 1991 жылғы 31 тамыз	D) 1992 жылғы 2 шілде

4. Мемлекеттік әнұран сөзінің авторын тап.

A) Мутаваккил Бурханов	C) Чулпан
B) Әлішер Науаи	D) Абдулла Орипов

5. Мемлекеттік әнұран музыкасының авторын көрсет.

A) Абдулла Орипов	C) Юнус Ражаби
B) Мутаваккил Бурханов	D) Анар Назаров

МАЗМҰНЫ

Кіріспе	3
---------------	---

Бірінші тарау. ТУҒАН ЕЛІМ – АЛТЫН БЕСІГІМ

Отан — біреу әрі қасиетті	6
<i>Практикалық жаттығу. Тәуелсіздік алаңы</i>	12
Отанды ұғыну	17
<i>Практикалық жаттығу. Бейбітшілік — баға жетпес байлық ..</i>	23
Отан сезімі	27
<i>Практикалық жаттығу. Бұл қасиетті Отанда адам ғазиз</i>	32
Жаңұя — Отан рәмізі	37
<i>Практикалық жаттығу. Кішкентай чемпиондар</i>	42
Отанға сүйіспеншілік	46
<i>Практикалық жаттығу. Сайыпқыран Әмір Темір</i>	51
Қайталау	56

Екінші тарау. ОТАН-АНАМЫЗ — АБЫРОЙ-МАҚТАНЫШЫМЫЗ

Өзбекстан деген аты бар	62
<i>Практикалық жаттығу. Өзбекстан ұлттық кітапханасы</i>	67
Өзбекстан халқы	71
<i>Практикалық жаттығу. Мырза Ұлықбек мұражайы</i>	75
Өзбекстан мемлекеті	80
<i>Практикалық жаттығу. Тәуелсіздік — ең алдымен</i> <i>құқық дегені</i>	84
Өзбекстан Президенті	88
<i>Практикалық жаттығу. Имам Бұхари ескерткіш кешені</i>	92
Отанымыздың рәміздері	97
<i>Практикалық жаттығу. Өзбекстан Конституциясы</i>	101
Қайталау	105

XAYRIDDIN SULTONOV, MURTAZO QARSHIBOYEV

VATAN TUYG‘USI

**Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 5-sinflari
uchun o‘quv qo‘llanmasi**

(Қозоқ тилида)

То‘ldirilgan va qayta ishlangan 4-nashri

Toshkent «Ma’naviyat» 2015

Аударған *А. Ташметов*
Редакторы *А. Рахманұлы*
Суретші *С. Соин*
Корректоры *Ф. Эсанбекова*
Компьютерде беттеген *Ш. Сохибов*

Лицензия АІ №189, 10.05.2011 жылы берілген. Басуға рұқсат етілді 16.06.2015. Қалыбы 70х90 1/16. Қарібі «Таймс». Оффсеттік әдіспен басылды. Шартты баспа табағы 8,19. Есептік баспа табағы 6,82. Таралымы 5558 дана. Тапсырыс №15-280.

«Маънавият» баспасы. Ташкент, 2-Тараққиёт түйық көшесі, 2-үй. Келісім №27-15

Өзбекстан Баспасөз және ақпарат агенттігінің «Узбекистон» баспа-полиграфия шығармашылық үйінде басылды. 100129, Ташкент, Науаи көшесі, 30-үй. 2015.

**Пайдалануға берілген оқулықтың жағдайын
көрсететін кесте**

Р/с	Оқушының аты-жөні	Оқу жылы	Оқулықтың алынғандағы жағдайы	Сынып жетекшісінің қолы	Оқулықтың тапсырылған дағы жағдайы	Сынып жетекшісінің қолы
1						
2						
3						
4						
5						

**Пайдалануға берілген оқулық оқу жылы аяқталғанда қайта тапсырылады.
Жоғарыдағы кестені сынып жетекшісі төмендегі бағалау өлшемдері
негізінде толтырады:**

Жаңа	Оқулықтың алғаш рет пайдалануға берілгендегі жағдайы
Жақсы	Мұқаба бүтін, оқулықтың негізгі бөлігінен ажырамаған. Барлық парақтары бар, жыртылмаған, беттері шимайланбаған.
Қанағаттанарлық	Мұқаба езілген, аздап шимайланған, оқулықтың негізгі бөлігінен ажыраған жерлері бар. Пайдаланушы қанағаттанарлық жөндеген.
Қанағаттанарлық емес	Мұқаба былғанған, сызылған, жыртылған, негізгі бөлігінен ажыраған, нашар жөнделген. Беттері жыртылған, парақтары жетіспейді, әбден шимайланған. Оқулық пайдалануға жарамайды.